

Lektorálta
KERÉNYI FERENC

Magy. ir. 1.3.

134.441/1.

© Császtvay Tünde, 2007

ISBN 963 446 383 5

A kiadásért felel Láng József, az Argumentum Kiadó igazgatója
és Monok István, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója

Felelős szerkesztő: Ruttkay Helga

Borítóterv: Murányi Zsuzsa

Tördelte: Láng András

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

BEVEZETŐ

REVICZKY GYULA ÉS AZ ÚJ NEMZEDÉK

Reviczky Gyula, a 34 évesen elhunyt költő a ködös hangulatok, a szomorúság, az elmúlás, a borongós álmok, az áttetsző lebegés – valljuk meg, nemegyszer egyhangúnak érzett – költője. Hangulati költészetének általános jellemzői egész személyére, életpályájára rávetültek; a mű és a művész jellemzői rendre egybeesődtak. Kései jó barátja, Palágyi Menyhért szerint: „Megragadta az embereket, hogy ő úgy tűnt el közülünk, mint a hontalanul bujdosó szellő, mint a testetlen árnyék, melynek nem ez a föld az igazi hazája.” (Palágyi Menyhért: *Emlékbeszéd Reviczky Gyula fölött. Pesti Hírlap* 1890. január 7. 6. sz. 1–2.) Riedl Frigyes – valamivel később – így fogalmazott: „Ha fő jellemvonását keressük, úgy látjuk, hogy ő a hangulatok költője”, és „nem volt költő, aki annyira a hangulatok rabja lett volna, mint Reviczky.” (Riedl Frigyes: *Vajda, Reviczky, Komjáthy*. Bp., 1932. 148.) A *Budapesti Szemle* -a. szignójú szerzője [valószínűleg Haraszti Gyula] Reviczky költeményeinek világról pedig azt tartotta: „Nem az alanti gőzkörön fölül emelkedő derült világ az, hanem sötét erdő, melyben a madarak is szomorú hangon énekelnek. Önmagával, a maga belső lázongó világával annyira el van foglalva, hogy költészete körébe vonni bármely tárgyat alig tud anélkül, hogy azt saját fájdalomának s érzelmeinek ködével ne borítsa. Örökké szenved s dalba foglalja szenvedéseit. Nála a szerelem mélysége, sőt az öröm olykori fölvilágása is fájdalom és bú árnyékával van vegyítve.” (1895. 83. köt. 462.)

Aki egy kicsit is ismeri Reviczky költészetét – hiába tudja, hogy ezek olyan unos-untig ismételt megállapítások, melyeket bizonyára szükséges lenne árnyalni –, mégis úgy véli, hogy mélyen igazak.

Vajon tényleg ismerjük-e Reviczky Gyulát? Van-e okunk rá, hogy testetlennek érzett, világfájdalmas, a mindennapoktól eltávolodó és eltávolító hangulat-költészetét átértékeljük? Bátran állíthatom, hogy nem sok.

Vajon verseinek – az eddigieknél – jóval bővebb kiadása tartogat-e számunkra bármiféle meglepetést? Bátran állíthatom, hogy sokat.

Azt azonban mégsem állítom, hogy ezt a meglepetést feltétlenül poétai teljesítményének jelentős esztétikai átminősítése fogja okozni. Még akkor sem, ha egyáltalán nem mindegy, hogy például Arany János költészete vagy éppen az ekkor virágkorát élő almanachlira többnyire silány termékei felől közelítünk lírájának értékeléséhez. Talán Reviczky most elkészült kritikái igényű verskiadása sem láttatja Reviczky Gyulát kifejezetten jobb verselőnek (remélhetően rosszabbnak sem), sokkal stílus- és eszközgazdagabb, virtuózabb költőnek, a modern nyugat-európai költészeti vívmányok sietősebb felhasználójának, mint ahogy azt eddig láttuk. De személyében – a mostani alap kutatás ezt nyilvánvalóvá és bizonyítottá tette – a költő mellett kibontakozott egy olyan irodalmi közéleti személyiség képe, ame-

lyet eddig alig-alig ismertünk. Hiába tudtuk eddig is, hogy Reviczky mennyire a 19. századvég jelensége, arról meglehetősen kevés adatunk volt – csak néhány nehezen értelmezhető eset alapján sejtettük –, mennyire korjellemző a pályája, írói magatartása és művészete. Az pedig még kevésbé látszott, hogy milyen nagy hatású tagja volt a kortárs közéleti irodalomnak, s hogy a hangulatok költőjének, „idő és anyag nélküli” költészetének – bár ez főként a köteteibe be nem válogatott versei s az újonnan előkerült versek és ezek történeti háttérének kiderítése nyomán vált nyilvánvalóvá – milyen szorosan és mennyi szállal kapcsolódott saját korának társadalmi eseményeihez, mindennapi történéseihez, divatos eszmé-áramlataihoz és irodalmi vonulataihoz.

Reviczky alakjának és az irodalmi életben elfoglalt helyzetének irodalompolitikai és irodalomszociológiai értékelése viszont – amellett, hogy egészen új mentalitás- és társadalomtörténeti újdonságokat derített ki a kor irodalmi közéletéről is – erősen rávetül költészetének megítélésére, hiszen a feltáruuló adalékok fényében jó néhány versének egész utalásrendszere világosodott meg és adott teret új értelmezési lehetőségeknek, valamint a Reviczky-értékelést is jelentősen módosította. Az újonnan előkerült művek és a történeti háttérüket megvilágító adatok ugyanis egyfelől sok helyütt átírják-újraírják a Reviczky-életrajzot. Másfelől Reviczky alakjának a kor társadalomtörténeti, irodalomszociológiai keretében való elhelyezésével – ha művészetének színvonala esztétikailag nem feltétlenül bizonyul is jobbnak, de – egy témagazdagabb verselő és mindenekelőtt az eddig ismertnél jóval életközeli művész jelenik meg előttünk. Még akkor is, ha a Reviczky alakjához kötődő, de szélesebb kérdéskört érintő, korjellemző művelődéstörténeti, irodalmi és hatástörténeti problémák, művészetének cizellált értékelése és részletes elemzése nyilvánvalóan csak egy majdani monográfiában és sok-sok résztanulmányban lesz majd lehetséges. Bár vitathatatlan, hogy ez másfelől is ugyanúgy igaz: éppen a mostani, az eddigi legteljesebb szövegkiadás szükséges ahhoz, hogy ezek a munkák egyszer megszülethessenek.

Reviczky Gyula kora, a kiegyezés körüli és az azt követő három évtized a magyar irodalomtörténet talán legmostohább sorsú korszaka. A korábbi „nagy reformnemzedék” és a későbbi *Nyugat*-nemzedék közti irodalom sokáig csak színtelen, kiugró tehetségekkel alig bíró, átmeneti korszakként élt még az irodalmárok megítélésében is. Pedig a modern értelemben vett irodalmi életet ez a korszak teremtette meg. Ekkortól mondható el, hogy az irodalom már nem csak többkevesebb kiválasztott ember ügye. Ebben a korszakban alakult ki vagy kezdett újra működni a magyar irodalom intézményrendszere (Magyar Tudományos Akadémia, irodalmi társaságok, könyvtárak stb.), ekkor szerveződött köré a hozzákapcsolódó üzlethálózat (például a könyvkiadás, a könyvkereskedelem, a sajtóirodalom, a színház) és alakult ki közönsége. Irodalmi társulások és díjak létesültek, egyre több szerkesztőséget fundáltak, színházak és kávéházak nyíltak, közkedvelt ponyvasorozatok indultak, közkönyvtárak nyitották meg kapuikat, írók és zsurnaliszták táguló köre volt már képes az irodalomból megélni, ugyanakkor: egyre szélesedő közönség találkozhatott az irodalom valamely termékével, és igényelte azt mind nagyobb számban és mind szélesebb kínálatban.

Lehetséges, hogy e három évtized irodalmi termésének jelentős része valóban

nem tekinthető a magyar irodalom legjavának, de ez az időszak mindenképpen egyike a nagyszámú izgalmas kísérletet, meglepő ráérzést, érdekességet és érzékenységet felmutató művészi koroknak. A legnívósabb irodalmi alkotók jól ismerték a korszak nyugat-európai kultúráját, bölceleti és irodalmi próbálkozásait, s számos hasonló – akkoriban (s néhány esetben máig is) újnak és modernnek tartott – irodalmi kísérletet (volt, hogy nyugat-európai kortársaikat megelőzve) valósítottak meg vagy alkalmaztak ösztönösen, esetleg épp a kényszerűségből adódóan, műveikben.

A kiegyezés körüli időszak és az azt követő évtized irodalma – a reformkorhoz hasonlóan – erősen átpolitizálódott, majd nemsokára, kiábrándulva a politikai élet visszásságaiból, hangsúlyozottan elfordult tőle. A korszak első írói nemzedéke az 1860-as évek elején fellépő, az akadémikus irodalom ellen lázadó, a korabeli modernitást hirdető, újromantikus elvekkel előálló lírikusok és drámaírók példáján nőtt fel, miközben sokuknak az apja vagy közeli hozzátartozója 1848–49 csodált hőse volt, akiknek egy része az újrainduló irodalmi élet vezető irodalmára, akadémiai tisztségviselője lett, sőt elhivatott Deák-pártiként részt vett a kiegyezést előkészítő folyamatokban is. A „fiúk” nemzedéke – apáik történelemformáló tetteiből tanulva, azok nemzetföltő erkölcsét és helyállását csodálva – nagy elvárásokkal vetette bele magát a kiegyezés utáni közéletbe (a legtöbben közülük hivatalt is vállaltak), s elméleti alapozással és gyakorlati tevékenységgel indult harcba a feudális Magyarország polgárosodásért (Arany László, Toldy István, Asbóth János, Beöthy Zsolt, ifj. Abrányi Kornél és Emil). Tanulmányaik és világlátásuk azonban óvatosságra intette őket, hiszen olvasmányaik és tapasztalataik alapján tisztában voltak a polgárosodási folyamat, a liberalizmus és a kapitalista gazdasági rend hátrányaival és visszásságaival, melyek a nyugati társadalmakban addigra már igencsak megmutatkoztak. Csupán pár év kellett ahhoz, hogy a magyar társadalmi változások következtében jelentkező, illetve súlyosbodó gondokkal szembesülve – nemegyszer meghasonulva korábbi énükkel – leszámoljanak maradék illúzióikkal is. Utolsó ábrándjaikkal az 1873-as gazdasági világválság, az 1875-ös pártfúzió (melyben Tisza Kálmán, azaz a konzervatív nagybirtokosság, a birtokos arisztokrácia került hatalomra) és az 1879-es orosz–német–oszt-rák–magyar szövetség megkötése, majd korrodálódása végzett.

A kor értelmiségi-irodalmár köre elméletileg végig gondolta és számba vette egyre keserűbb politikai tapasztalatait, s mind lemondóbban próbált figyelmeztetni az elkövetett hibákra: az osztrák külpolitikai érdekeknek kiszolgáltatót és elvétett külpolitikai lépésekre, a birodalmon belüli érdekérvényesítés ügyetlenségeire és anomáliáira, a tőkés mezőgazdaság és az iparfejlesztés menetének és a polgárosodási folyamatnak a lassúságára, illetve ellentmondásos fejlődésére, a birtokrendezés és a középbirtok megmentésének megoldatlanságára, a közoktatási és közműveltségi állapotok rendezésének hiányára, a teljesen zilált nemzetiségi kérdésre, a növekvő antiszemitizmus problematikájára, az egyházi és a felekezeti kérdések kezelésének átgondolatlanságára – hogy csak néhányat említsünk a kor legfőbb gondjaiból. Kiábrándultságuk – akarva-akaratlanul s a közéleti munkásság feladásával csak felerősödve – irodalmi műveikbe is beszívargott, nem pusztán témaválasztásukat, de általános szemléletüket tekintve is.

Az új nemzedék első vonulata, azaz a „fiúk nemzedéke” tehát valami olyan kifejezési lehetőséget keresett az irodalomban, amelyben kritikai kifogásaik éppúgy elmondhatók voltak, mint legbensőbb gondjaik, őrlődéseik, kételyeik és lelki bajaik. Hittek benne, hogy műveikkel építeni, formálni, javítani fognak, hogy ez apáiktól rájuk testált nemzeti feladat. A rájuk szakadt felelősség és a nagynevű apák öröksége, valamint a családi jó barátként ismert és nagyra tartott irodalmi nagyságok rosszállása, sőt esetenkénti feddése azonban sokszor elbizonytalanította őket. „Ez a nemzedék [...] megtanult minden megtanulhatót, átvett egy súlyos örökséget, s tehetetlennek, szegénynek érzi magát a rászakadt gazdagságban... Úgy érzi, hogy a költészetben nehéz újabbat és nagyobbat alkotnia, mint amit az előttejáró alkotott. Ez elégedetlenné teszi, és gáncsokodóvá, önmagával szemben is... Fogyatékosági érzése valóságos kínzó komplexumként veti elébe a nemzedéki problémát” – írta róluk később Babits Mihály.

A nemzedék írói tétovaságaikat, lélekállapotuk rezdüléseit a személyiség, a belső világ kiteljesítését hirdető romantikus életérzés újraélésével – még a lírikusi próbálkozások előtt – megújult tematikájú és eszköztárú vallomásregényekben igyekeztek kifejezni. Állandóan foglalkoztatta őket az a kérdés, vajon hol van az a pont, ahol tévútra jutott nemzedékük, vajon hol rontották el, s a kérdést saját vagy kitalált hőseik példája nyomán, életük végig gondolásával próbálták megválaszolni. Énregényeikben, nevelődési vagy fejlődésregényeikben visszatekintettek hősük gyermekkorára, s végigkísérték személyiségük, lelki változásaik fejlődését. Bár egyrészt Puskin, Lermontov, Hugo vagy Byron, másrészt a determinizmustan hatása – mely kormeghatározó létélményük volt – erősen érvényesült és könnyedén kimutatható munkáikban, a magyar irodalomban teljességgel újnak számított az a látásmód, hogy a gyermekkor úgy mutaták be, mint a múlt és a kezdet előrevetítőjét, megjelenítőjét, melyből szükségszerűen le lehet vezetni a felnőtt jellemvonásokat, a későbbi lelki problémákat, s hitték, hogy ezek magyarázatul szolgálhatnak akár a jelenbeli személyes gondokra, de ugyanúgy az ország sorsára is. A pozitívista tanok nyomán kutatták a tényekben ható törvényszerűségeket, s gyakran erkölcsi vádbeszédben tették felelőssé a hazug, korrupt és erkölcstelen társadalmat hősük bukásáért. A külső világ, a környezet tehát eleve boldogtalanságra ítélte még a jóakarató és tehetséges hősokeket is. A sivár, a boldogtalan és a szenvedéssel teli földi lét tana – melyet Schopenhauer filozófiája hirdetett meg egykor, s a századvég táján tűnt igazán érvényesnek – a század utolsó évtizedének magyar irodalmában az egyik legfontosabb hatásnak bizonyult. Ezeknek a dezillúziótól áthatott regényeknek a szereplői általában nem tudnak tehetségük szerint élni, mert nincs rájuk szükség, holott hajtáná őket a tenni akarás. Nincs munkálkodási terük, kiközösítik őket, vagy ők maguk erőtlenségnek a változtatáshoz, illetve megcsömörlöttek és meghasonultak. Ezek a magyar „felesleges emberek” álomvilágban élnek, érzelmi viharok és ideglázak gyötrik őket, gyakran egy-egy eszme megszállottjai, sokszor igazi cselekvés helyett csak pózokat játszanak el.

Az irodalmi életben, bár már új szempontok is fölmerültek egy-egy csoportosulás, asztaltársaság összeverődésénél – a baráti, a szerkesztőségi kapcsolatok szorosabbra fonódásának vagy lazábbra engedésének okaiként rendre előkerül-

tek ugyanis a társadalmi szerepvállalás, a politikai meggyőződés és az élet-, valamint irodalomértelmezés kérdéseiről stb. vallott nézetek is –, mégis, ekkor még leginkább irodalomszociológiai és egzisztenciális kérdések alakították ki az erővonalakat. Persze soha nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez az évtized korántsem tekinthető higgadt, leülepedett és elrendeződött állapotú irodalmi korszaknak. Mind gondolatilag, mind gyakorlatias dolgaiban, érdekirányultságaiban erősen „vegylékes”, kavargó, alakuló és változó időszak volt ez. Írói csoportok, szerkesztőségi gárdák rendeződtek át, bomlottak föl vagy verődtek össze átmenetileg, s csak a következő évtizedek hozták meg számukra a viszonylagos elrendeződést, amikor a jobban kikristályosodó és egymástól jobban elhatárolódó elméleti-politikai-világlátási és irodalomértelmezési szempontok alapján már tudatosabban fundálták meg elvbaráti köreiket.

Miközben az akadémikus írókörön kívüli, de korábban a Deák-párthoz vonzó költők (például Dömötör János, Dalmady Győző, Vargha Gyula) is átértékelték és újrafogalmazták nézeteiket, illetve a pártpolitikai változások nyomán támadt kérdéseken gondolkodva finomították elvárásaikat és céljaikat, azonban az irodalom más területein is egyre inkább differenciálódtak a régebbi csoportosulások. A csalódottság és a kiábrándultság érzete azonban általánosnak volt mondható köreikben, s ezt egyre kritikusabb vagy éppen egyre lemondóbb és elkeseredettebb hangon szóaltatták meg. Az 1870-es, 1880-as évek Magyarországon a hivatalosnak tekintett, akadémikus irodalomtól eleve elhatárolódók és az új utat keresők viszont egyelőre csak annyit tudtak bizonyosan, hogy a Gyulai Pálék igazságát nem érzik igazságnak, s hogy ők nem arról és nem úgy szeretnének írni és verselni, ahogyan azt a magyar „hivatalos” irodalom előírta és elvárta. Az akadémikus irodalompolitikát s esztétikát ellenző fiatal költőnemzedék a beszédes címet viselő lap, az *Új Világ* körül gyülekezett, mely 1869-ben alakult Benedek Aladár szerkesztésében, és polgárosító törekvéseiben és poétikai megoldásaiban, újításában leginkább Vajda Jánost érezte költőelődjének. Nem sokkal később, 1871-ben csatlakozott hozzájuk a Szana Tamás szerkesztette *Figyelő* gárdája. Új világlátást, új tematikát, új hangot, új műfajokat követeltek. A politikát és (átmenetileg legalábbis) a közéleti szereplést elutasították, mert etikátlan és tisztátalan dolognak tartották, a hatalmat elítélték, mert benne látták az egyén korlátozásának megtestesítőjét. A pozitívizmus tanai nyomán a mindent kodifikálni, szabályokba foglalni igyekvő törekvéseket elvetették, s még inkább a személyiség, az érzelmek szabadságát hirdető romantikához és a „fiúk” nemzedékének elgondolásaihoz és nézeteihez nyúltak vissza. A nemzeti korlátokból kitorve erőteljes világirodalmi tájékozottságot és nyitottságot követeltek, bár sokszor még önmaguk is többdrangú források jól-rosszul interpretált tételeiből tájékozódtak, és fejükben még nem eléggé kiforrottan és kimunkáltan kavarogtak és fogalmazódtak meg a gondolatok, de sokszínű elméleti tájékozódásuk mindenképpen új szintet hozott irodalmunkba. Éppen nemzetközi tájékozódásuk, akkori szóhasználattal: kozmopolitizmusuk lett a korszak egyik legnagyobb indulatokat keltő és irodalomelméleti pengeváltásokat kiváltó kérdése. Voltak ugyan, akik saját köreikben is – bár teljességgel helyeselték – meglátták a külföld felé nyitás szükségszerűsége mellett ennek óvatosságra intő veszélyeit is. Benedek

Aladár például egy 1868-as cikkgyűjteményének ajánlásában egyfelől a magyar irodalom új olvasótáborát (a hölgyeket) próbálta rábeszélni a külföldi helyett a magyar irodalom választására, másfelől megfontoltságra intette íróinkat, s figyelmeztette társait, hogy nem szabad az európai irodalom majmolóivá lenniük, hanem tanulva és hasznosítva a külföldi eredményeket, meg kell őrizniük sajátosan magyar jellegüket: „Mint mondám, csak szellemi kiskorúságunkat és szépízlésünk korlátoltságát bizonyítjuk azzal, ha belső és külső szükségünket nem önmagunkból vesszük s nem mi szabunk azoknak korlátokat... Keressünk mindenben rokonulást, öszhangzatosságot, és érezzük e törekvésünket közös érdekünk... Tiszteljük más nemzetek intézményeit és divatjait, de magunk is igyekezzünk előhozni olyanokat, melyek viszont megérdemlik mások tiszteletét.” (Benedek Aladár: *Mécsvilágok*)

Ennek, a „fiúk” nemzedékét csak néhány esztendővel követő generációnak lett meghatározó alakja Reviczky Gyula. Az új lírikus generáció, melynek egy része a felvidéki nemesi birtokokról érkezett a gyorsan épülő magyar fővárosba, a 19. század utolsó két-három évtizedének korát – Tolnai Lajos önéletrajzi regényének címét idézve – „sötét világnak” látta és láttatta, vagy még inkább érezte. Ez nem pusztán azt jelenti, hogy lehangoló képet rajzolt róla. Az írók többsége éppen hogy elborzadt a közvetlen társadalomábrázolástól, s ez a menekülés, ez a lemondó és pesszimista életszemlélet árulkodóbb bárminél. A belpolitikai élet ugyanis nem sok változást hozott. A Tisza-éra bukásáig, azaz a kilencvenes évekig a politikai elit egyre jobban bebetonozódott a hatalmi pozíciókba, párt- és érdekközösségek kéz kezét mos alapon irányították az országot, mindemellett a tőkebeáramlás következtében az ipar és az agrárgazdaság, ha nehézkesen és sok-sok buktatóval is, mégis fejlődött.

Az írásból élők jelentős hányada – miközben kényszerűsügből a napi (főként politikai) sajtó piacán kellett megélnie – a politikát mint alacsonyrendű dolgot mélyen lenézte, és rezignáltsággal telve gondolt rá, közben a lopva elcsent szabadidejében körmölt szépirodalmi műveiben a belső világ rezdüléseivel és önnön intellektusával foglalkozott. A kilátástalanság és a mindennapi életből való kivonulásuk elvi indoklására mindegyre filozófiai megerősítést kerestek. Hosszú levelekben számoltak be egymásnak szellemi eszmélkedésük forrongásairól. Ők is elmélyültek Schopenhauer tanításaiban, és elmélyedtek azokban a tanokban, amelyek a pozitivizmus második, újkantianus hullámának tudósai és a materialisták, azaz az anyagelvűség és a naturalizmus elkötelezettjei hirdettek (Mill, Taine, Spencer – Büchner, Vogt – Zola, a Goncourt-ok). Az irodalomelméleti problémák filozófiai, sőt lételméleti kérdések megválaszolására serkentették őket, még ha válaszaikat rendszerint nem eléggé letisztultan fogalmazták is meg. Az irodalmi ellenzék lassan elméletileg is nekifogott eszmerendszerének tisztázásához, és egyes kérdésekben megpróbált szervezettebben fellépni.

Az egyéni békétlenkedések és a Gyulai-kritikák nyomán – melyek mindig tümutattak önmagukon, s a Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalását is jelentették, sőt a kiszemelt(ek) irodalmi felemelkedését vagy elsüllyedését segíthették elő – egyre nyíltabb támadások fogalmazódtak meg az irodalmi és az oktatási intézményhálózatot mozgató és vezető szűk irodalmi csoport, azaz Gyulaiék köre

ellen. Az 1870-es évek utolsó harmadában egy fiatal, magát *Új Nemzedéknek* hívó írócsoportosulás, egy újonnan alakuló, a Petőfi nevét fölvevő irodalmi társaság köré sereglett kör és a *Figyelő* című lap gárdájából kiváló csoport indította meg több évtizedes harcát ellenük.

Gyulai Pál és szűk baráti köre pedig jó ideig igyekezett úgy tenni, mintha az irodalmi ellenzék nem is létezne vagy legalábbis semmi súllyal nem bírna. Nem pusztán annyiról volt szó, hogy irodalmi társaságaikba nem választották be vagy az irodalmi pályadíjaktól elzárták a fiatal nemzedék tagjait, hanem valóban óriási befolyással rendelkeztek. Generációk sorát tanították a budapesti egyetem magyar tanszékén, a nekik nem tetsző kötetek megjelentetését igyekeztek meggátolni, de legalábbis megnehezíteni, a komoly irodalmi lapokban nem közölték a fiatalok írásait, esetenként pedig még az állástalálásban is gátolták őket. Márpedig a kiegyezést követő bő két évtizedben, egészen addig, amíg a kultúra, a sajtó és a könyvkiadás piaca egyéb lehetőségeket nemigen teremtett, az írásból és az irodalomból megélni akarók számára – egy-egy kivételes esettől (például Jókai) eltekintve – egyetlen lehetőségnek az mutatkozott, hogy valamely akadémiai pályadíjat megnyerve kitörhessenek az ismeretlenségből, és egy csapásra bekerülhessenek az „igazi” irodalomba, kötetek jelenjenek meg, a szerkesztőségek pedig kapkodni kezdjenek a verseikért, írásaikért. Ezzel szemben hiába ostromolták az akadémiai és a Kisfaludy Társaság-béli díjakat és publikálási lehetőségeket, azok mindig másnak jutottak. Jobb esetben havi 5–10 forintos szerkesztői-korrektori álláshoz juthattak (miközben egy rosszul fizetett vidéki tanító éves jövedelme is 300–400 forint volt), verseiket névtelen és nagyon rövid ideig élő lapoknak küldözgették barátoktól összekunyerált papíron, mert még arra sem tellett. Szenvedésüket, kiszolgáltatottságukat – nemegyszer – jézusi mártíriumnak érezték. Schopenhauer, a történeti pesszimizmus atyjának tanításai nyomán – amely szerint a világ, az emberiség nyomora és szenvedése megváltoztathatatlan – ráébredtek arra, hogy saját hazájukban megtalálták a schopenhaueri világot.

ÉLETRAJZI ADATOK

Ez a világ várta tehát Reviczkyt, amikor nem egészen húszévesen, 1874-ben lázasan, a „majd én mindenkinek megmutatom” dacával a magyar fővárosba érkezett. A világot akarta meghódítani, s – a hirtelen rázúduló magánéleti gondok és traumák miatt – az egész világ ellen indult harcba. Hogy Budapestre jött, azon nincs mit csodálkozni, hiszen Budapest nagyon hirtelen nagyvárossá, majd világvárossá nőtt, s bár szellemi kapcsolata szoros maradt Béccsel, a testvér-, illetve ellen-fővárossal, egyre inkább önmaga útját járta, s mind jobban megtalálta egyéni képét és hangulatát. Amellett, hogy Budapest jelentős gazdasági centrummá vált, mindinkább az ország első, majd jóformán egyetlen szellemi műhelye lett, és rendkívül erős volt magyarosító és magához szívó hatása. A vidéki irodalmi műhelyek – kevés kivétellel – mindinkább perifériára szorultak, és – Budapesttel összevetve – provinciálisnak kezdték tartani őket. Az induló vidéki írók-költők csak az első próbálkozásuk idejére érezték elégnek a teret, s megpróbáltak mielőbb

kitörni, azaz Budapestre jutni, és legfeljebb onnan visszatekintve csempészték be műveikbe szülőföldjük régióját. Hogy daccal, haraggal és elszántsággal, az nyomban érthető, ha tudjuk, hogy Reviczky ekkoriban élete egyik legnagyobb tragédiáját igyekezett valamiképpen átvészelni.

Reviczky Gyula 1855. április 9-én született a felvidéki Vitkócon, Árva megyében. Apja, Reviczky Kálmán nyugalmazott testőrtiszt – aki hírhedt volt szerelmi kalandjairól, felelőtlenességéről, hiúságáról és mérhetetlen nemesi öntudatáról, amit később fiába is megpróbált belenevelni – 1873 augusztusában halt meg (bővebben erről a *Himnusz* című versében olvashatunk – lásd az *Ifjúságom* című kötet versei közt). Bár Reviczkynek addig sem volt éppen könnyű és felhőtlen élete, apja halálakor szembesült az addig ügyesen takargatott családi titokkal: származásának teljes történetével, azaz törvénytelen mivoltával. Reviczky szülőanyja ugyanis a háznál szolgáló, szlovák cseléd lány, Balek Veronika volt. A költőt hároméves korában elbocsátották a házból, ekkortól falu bolondjaként járta a vidéket. Akit Reviczky nevelőanyjának tudott, domanoveci és lestinei Zmeskál Judit, a Felvidék egyik nevezetes családjának sarja, 1846-ban ment nőül Reviczky Kálmánhoz. 1859-ben, halálakor 500 hold birtokot hagyott nevelt fiára (akinek keresztanyja is volt), valamint férjére.

Az örökösödési procedúra kapcsán kiderült, hogy apja elfelejtette hivatalosan is a nevére íratni fiát, így Reviczkynek nemhogy a névhasználati kérelmet kellett nyomban megindítania (a Reviczky család egyébként erőteljesen ellenállt, hogy ne használhassa a nemességre utaló -y végződésű névalakot), de ezzel egy időben a totális létbizonytalansággal is szembesülnie kellett. Kiderült, hogy a nevelőanyjától örökölt vagyomból semmi nem maradt, apja az egésznek a nyakára hágott, egyes praktikákkal még a fia nagykorúsításáig zárolt földeket is elzalogosította vagy elkótyavetyélte, miután első felesége halála után, 1861-ben újra megnősült. Egy trencsényi varrónőt, Seipel Annát vette feleségül, aki fél éven belül hozzámment volt férje kezelőorvosához. Mint azt Reviczky egy szívszorító életrajzi feljegyzésben írta: „Különös, hogy romlott mostohámat oly vakon szerette atyám; hányszor hitt magához s mondta: ez egy áldott nő, megérdemli, hogy szeresd őt. Én hallgattam s gondoltam a magamét.” (PIM Kt. V. 4735/55/24.)

Reviczky teljesen árván maradva, a tervezett jogvégzés lehetőségével leszámolva, vagyon nélkül érkezett tehát Budapestre, ahol – miután sikertelenül próbált bármiféle munkához és egzisztenciához jutni, amiért főként Vadnay Károlyt, Szigligeti Edét és Gyulai Pált hibáztatta, hiszen náluk kopogtatott munkáért – nyomban belevetette magát az irodalmi harcokba, mintha az egész világot maga ellen akarta volna hangolni. Zseninek érezte magát, akit csak a költői tehetség kárpótolt a földi gyötrelmekért. Mintha a meg nem értettség, a sehova nem tartozás bizonyította volna szellemi nagyságát, ahogy azt Schopenhauertől tanulta, aki szerint: „A kiváló elme a magányt választja. Ez a választás valószínűleg szükségszerű.” Évekig nyomorgott, nemegyszer éhezett, állandó lakása sohasem volt. Hónapos szobákban tengődött, ha megosztozva valamelyik barátjával, Komjáthy Jenővel vagy unokatestvérével, Koroda Pállal összefogva sikerült kifizetnie a lakbért. Fél éveken át almán és üres kávéban élt. Ha már szobára sem

futotta, kicsiny lapszerkesztőségek eldugott előszobájában, éjjel is nyitva tartó kávéházak asztalánál, kávékimérésekben felszedett örömlányok ágyában vagy kapualjakban húzta meg magát.

1875-ben a kilátástalan nyomor elől menekülve állást vállalt a délvidéki Dentán. Kényszerből érkezett tehát ide házitanítónak, s barátainak nem szűnően panaszkodott az unalmas és alantásnak érzett vidéki életre. Itt ismerkedett meg élete egyik legnagyobb szerelmével, Bakalovich Emmával. Reviczkynek egész életében egyetlen esélye volt a polgári lét megteremtésére, amikor is Emmát feleségül kérte, aki azonban visszautasította a költőt. Emma négy évvel volt idősebb Reviczkynél, 1851. április 5-én született. Korkülönbségük – mely akkoriban még furcsának számított – állandó tárgya volt levelezésüknek, s nyilván közrejátszott abban is, hogy a leány nem kívánt férjhez menni Reviczkyhez. Emma hosszas betegeskedés után 1889. január 5-én, pár hónappal Reviczky halála előtt halt meg.

Másfél éves kényszerű száműzetésnek érzett távollét után a fővárosba visszatérve Reviczkyre újra az egzisztenciális bizonytalanság, a kiszámíthatatlan újságírói lét várt, s időről időre újra vidéken (Aradon és Kassán) kényszerült újságszerkesztést vállalni, bár a fővárostól elszakadva szinte minden percet szenvedve élt meg. Az irodalmi közéletben való következetes megnyilatkozásai és néhány – szinte jelképesé váló – fellépése miatt mindinkább az új nemzedék meghatározó alakjának kezdett számítani. Az 1870-es évek végén Komjáthy Jenővel, az 1880-as évek közepén pedig – az újkonzervatív arisztokrácia köreiből közeledve – Justh Zsigmonddal kötött mélyebb barátságot, hosszú levelekben velük vitatta meg a reménytelen és kilátástalan magyar világ gondjait. Justh Zsigmondot az *Ifjú pesszimistának* című verssel próbálta eltántorítani attól, hogy magyar íróvá legyen, s neki taglalva foglalta össze az írórsors gyötrelmeit *Nincsen remény* című írásában, melyben kijelentette: „Íróvá lenni és nem emelkedni a nagyok közé, tévesztett pálya, hiábavaló élet [...]. A géniusz, ha kis nép szüli, kalitkába zárt sas.”

Az életével nagyon sok ponton érintkező *Apai örökség* című regénye és *Selyembogár* című elbeszélése a nagy orosz regényírók (Tolsztoj, Turgenyev) hatását mutatja. Regénye a dezillúziós epika egyik utolsó terméke, amelyben realizisztikus ábrázolással adja az önmagát feleslegesnek tartó, illúzióit veszített hős lélekrajzát. Filozófiai gondolkodásának a szenvedés és a részvét, világlátásának a belátó humor a meghatározó fogalma. A humor azonban nem „komikus” értelmében jelentkezik nála, hanem a megértő jóság és részvét, a szenvedve megszerzett megváltás szintézisével azonos (*A humor pszichológiája, Jézus és a boldogság, Századunk pesszimizmusa, Optimizmus, pesszimizmus*).

A szakirodalomban eddig szinte alig esett szó arról, hogy élete utolsó éveiben, az 1880-as évek első harmadától – elsősorban a mind elkészebbnek érzett birodalmi és magyarországi politikai események, valamint a sehogy nem szűnő egzisztenciális létbizonytalanság hatására – egyre radikálisabb politikai irányba toldott. Korábbi függetlenség-pártisága és 48-assága felerősödött, s a Függetlenségi Párt azon csoportjához közeledett, mely az éledő és egyre erősödő antiszemita tanok felé tájékozódott. Ezenközben azonban szociális érzékenysége sem csillapult, sőt – meglepő módon – kimutathatóan még a korai

munkásmozgalmi próbálkozások egyes elemei is megérintették, s komolyan foglalkoztatták a materializmus tanításai, még ha annak számos elemét elutasította is.

Reviczky hiánytalanul összegyűjtve először kötetünkben olvasható politikai tartalmú verseiből kiderül, hogy az eddig a hangulatok költőjének tartott poéta „idő és anyag nélküli” költészete mégis mennyire kapcsolódott saját korának társadalmi eseményeihez, mindennapi történéseihez, s szinte valamennyi napi politikai kérdésben kiolvasható belőlük állásfoglalása és a nemzet sorsán való aggódása. Barátja, Koroda Pál szerint: „Egyszer mosolyogva mondta nekem, hogy »pechünk« van, vagy Andrassy Gyula, vagy Apponyi Albert miniszterelnöksége alatt kellett volna fellépniünk. [...] Andrassy Gyulának volt érzéke a poézis iránt, az ő kormányzata idejében teljesen érvényesült minden igaz tehetség. Meglátod, Apponyi alatt is így lesz. De Tiszában ennek az érzéknek egy paránya sincs. Egy más alkalommal Apponyi kormányképességéről vitatkoztam nagyban egy társaság. Ő nem igen szólt közbe, de mikor egyedül maradtunk, felkiáltott: »Hogy Apponyinak nincs programja! Nevetséges! Hát nem elég program, hogy ő megszünteti a barbárok uralmát Magyarországon. Mert örök igazság az, amit Goethe mondott, hogy ,ki a költészet hangját meg nem érti, akárki és mi legyen, barbár az.’»

1887-től élete viszonylagosan megnyugodott: az elismert *Pesti Hírlap*nál nyert belső munkatársi állást, ahol kimunkált színházi kritikákat írt. 1888-ban azonban tüdőbetegsége olyannyira elhatalmasodott rajta, hogy februárban, majd egy évvel később, 1889 márciusában a dél-tiroli Arcóba utazott súlyosbodó tüdőbaját kezelten. 1888-ban közel két hónapot töltött ott, s állapota feltűnően javult.

Utolsó hónapjait csak Jászai Mari szerelme szépítette, majd árulása sötétítette be. Viharos szerelmük egy, a művésznőt kritizáló és véleményéhez határozottan ragaszkodó cikke kapcsán kezdődött, s 1889 január-februárjában, Reviczky második arcói útja előtt teljedett ki. Március folyamán, még a hónap végén is – fizikai felépülése mellett lelki táplálékul – szorgalmasan érkeztek Jászai levelei: „Tudja hogy ez a verses levél nagyon bájos. Ezt szenvedések tüzeiben lángoló lélek írta, erős, gyöngéd, öntudatos, nőies, lángoló de világító, nem puszító mint – mennyivel jobban megérdemelne az téged, mint én aki elfoglak égetni. – Ha a doktor a mennybéli jussa elvesztésével fenyegette és nem ért célt Gyula, úgy én megpróbálom a földi paradicsomának az eljátszásával ijesztgetni, ha magára nem vigyáz, ez talán többet használ?” Úgy tervezték, hogy Jászai Reviczky után utazik, s közösen indulnak egy olaszországi körútra. Reviczky állapota azonban március közepére erősen súlyosbodott. Március 24-én arról tudósította barátját: „Sajátságos nyomasztó érzések, balsejtelmek fognak el néha; olyan lagymatagságot érzek magamban, hogy néha szinte vágyódom jó nagy – szomorúságra. Egészségi állapotom is ingadozó. Hol azt hiszem: jelentékeny javulás; hol pedig: hanyatlás, visszaesés. De sok jel arra mutat, hogy tavaly jobbat tett Arco. Ha bélhurutomtól nem tudok szabadulni, nem ér semmit az egész kúra. Pedig így lesz.” Hazautazása előtti utolsó levelében pedig: „Hallgatásom épen nem azt jelentette, hogy jól érzem magam: ellenkezőleg, ez idén csekély jó hatását érzem Arcónak. Minden bajom teljes...”

Jászait viszont időközben felvilágosították orvosismerősei, hogy könnyen elkaphatja Reviczkytól a halálos kórt, s még a tőle kapott levélpapír is veszélyt

jelent. Hogy ezért-e vagy másért, nem tudjuk, de áprilisban – minden magyarázat nélkül – megszakította Reviczkyval való levelezését. Ha Reviczky kereste, letagadtatta magát, s miután a költő kórházba került, egyszer sem látogatta meg. Reviczky temetésére sem ment el. Reviczky halálos ágyán utolsó sorait Jászainak küldte: „Azzal a zsebkendővel mit te adtál / Törlöm le, hűtlen, izzadtságomat / Amely lám az utolsó – Csak izzadtságomat, nem könnyemet.”

Az „eszmények, ábrándok, csöndes betegjének” halálára Komjáthy Jenő, Koroda Pál mellett talán legközelebbi barátja, írt búcsúztató verset.

VERSEINEK KORABELI KIADÁSA

Saját szerkesztésű, önálló kötetben megjelent versei

Reviczky életében saját szerkesztésében és hihetetlen nehézségek árán két önálló verseskötetet adott ki. Az *Ifjuságom* című kötet 1883-ban, a *Magány* című 1889-ben, nem sokkal halála előtt került ki a nyomdából. Pedig verseinek kötetes kiadása már-már mániákus feladatvállalássá vált számára, hiszen Reviczky meggyőződése szerint az igazi költői, írói tehetség csakis egy átgondolt szerkesztésű, gondosan összeállított, kötetben kiadott versgyűjtemény alapján mérhető fel hitelesen. Reviczky egyrészt az akadémikus irodalomnak a – reformkori gyökekre visszavezethető – műfaj-hierarchiájával némileg szembehelyezkedve nem az elbeszélő költeményt (s főleg nem az eposzt) és nem a tragédiát tekintette a legrangosabb műfajnak, hanem a személyes problematikát is megjelenítő lírát, másrészt, mint említettem, mélyen hitt abban, hogy az igazi poétai teljesítmény a folyóiratokban itt-ott szétszórt versek alapján nem, csakis a szerzői műgonddal összeállított és felépített verskötetek alapján ítélni lehet meg. Olyan kötet alapján, amely a versek egymásutánosságán kívül tematikus szerkesztési elveivel, ciklusalkotásával, műfaji, képi és nyelvi változatosságával többletjelentéssel is fölruhazza a különálló költeményeket.

Ez a gondolat már egész fiatalkorától számos levelében megjelent, sokszor – főként a zsenikérdést körbejárva – vissza-visszatért erre a problémára: „Ha hiuságom oly végtelen s ambícióim oly határtalan nem volna, majdnem hajlandó volnék triászunkban a rangfokozatot így állapítani meg: I Koroda [Pál], II Reviczky III Gáspár [Imre]. – Csak az a baj, hogy már tapasztalásbul tudom, mennyire ingadozik e tekintetben ítéletem. Egyszer magamat tartom legkisebbnek, máskor tégedet, (ezt a multkor irtam meg Gáspárnak) harmadszor meg Gáspárt. – Most azonban meglehetősen határozottsággal állítom, hogy G-r. közöttünk a legkisebb – genie. – Tudod mért? Elküldte nekem »válogatott költeményei«t kéziratban, s mint az sokszor megesisik, hogy egészen más fogalmat nyerünk a költő egyéniségéről, ha kötetben, mint ha a lapokban elszórva olvassuk verseit: így történt az Gáspárral is – hátrányára” – vallotta jó barátjának, Koroda Pálnak 1876. március 12-én kelt levelében. (Reviczky – mint máshol is szó esik róla – sajátos módon írta az ékezetes magánhangzókat, főként az *i-i* betűket. Valószínűleg német hatásra, ahol az ékezet hosszúsága nem számít, az *-i* betű

esetében az ékezetet rendszerint hosszan húzta. Mivel a betűhív közlés elve szerint közlöm mind a versek, mind a levelek szövegét is, megtartottam a hosszú ékezetet ott, ahol lehetetlen volt rövidnek látni. Meglehet, hogy ez nehezíti a szöveg olvasását, mégis a Reviczky-írás jellegzetességét mutatja.)

Egy évtizeddel később is hasonlóan gondolkodhatott a műfajok hierarchiájának kérdéséről, hiszen 1885. augusztus 2-i levelében bosszankodva írta Justh Zsigmondnak, hogy „Mindenekelőtt fogadja őszinte köszönetemet érdeklődéséért, melyet a tisztesleges törekvésű irodalom iránt mutat. Engedje meg azonban, hogy hiúságomnak is adózzam és a feletti sajnálatomnak adjak kifejezést, hogy az Apai örökségből és nem verskötetemből, az Ifjúságomból ismerkedett meg irói lízionómiámmal.” [1]

Az, hogy első verskötetének megjelenésére jóformán egy évtizedet kellett várnia, s aztán mindkét versgyűjteményt csak fájó megalkuvások árán sikerült kiadatnia – amellet, hogy ennek következtében életre szólóan tüske maradt benne – jellegzetes versszerzői gyakorlat kialakulását eredményezte, kései kiadónak pedig számos szövegkiadási problémát vetett föl. Reviczky ugyanis – főleg költői munkásságának első évtizedében – a publikálási lehetőségek szűkössége miatt egyes verseit időről időre átírta, s ez a versváltozatok igen nagy számát eredményezte. A változatok szövege oly mértékben különbözik egymástól, hogy azok már-már új verseknek minősülnek. Minderről viszont a mindenkori szövegkiadónak vagy egyáltalán nem volt tudomásuk, vagy – tulajdonképpen véletlenül – eddig csupán néhány vers variánsát ismerték.

Az életmű első (nagyobb) felében született, azaz az 1874–1883-ig írt versek közül: 125 címmel ellátott és 8 cím nélküli költemény az *Ifjúságom 1874–1883* című kötetben jelent meg. A kötet verseihez 17 nagymértékű versvariáns köthető.

A kortársak szemében – legalábbis első verskötetének kritikái erről árulkodnak – Reviczky megítélésében mindinkább egybefonódott, egyre kevésbé szétválaszthatóan összekeveredett a lírai én személyisége, a szerző élete és költői produktuma, azaz a versek esztétikai minősítése. Bár Reviczky sértetten emlegette, hogy bírálói kötetének nem szenteltek figyelmet, illetve annak csak felszínes elemzését adták, a kritikák mai olvasóját ezzel szemben egyrészt éppen az lepheti meg, hogy a napi sajtóban milyen sokan szóltak a kortársak közül a kötetéről, másrészt az, hogy a kritikusok közül többen, még ha nem adták is elmélyült elemzését a Reviczky-verseknek, plasztikusan és máig érvényesen rajzolták föl és állapították meg a Reviczky-líra egyes jellemző vonásait, valamint hatástörténeti jellemzőit. A bírálók határozottan rávilágítottak Reviczky világirodalmi szellemi muníciójára, amelyből lírája építkezett, s amely egyfelől – néhány klasszikuson túl – főként a német, az angol és a francia romantika egypár kiválasztottjának szellemi és alkotói hatását jelentette, másfelől kijelölték azt a szélső határt is, ameddig Reviczky művészi és elméleti próbálkozásai bátran-bátortalanul elmerészkedtek: azaz a francia parnasszista csoportosulás egyik-másik tagját, illetve Schopenhauer felelevenített tanait említették meg. A kritikák megállapításait összegezve: Reviczkyt megkérdőjelezhetetlenül a kortárs líra sokat ígérő, de még kiforratlan tehetségének tartották. Első kötetében felfedeztek egy-egy érdekes témát vagy motívumot, elandalodtak a mindennapoktól eltávolodó és eltávolító hangján, de végül mégis

csak „másodrendű csillaghoz” hasonlították a „költészet egén”. Szinte bizonyos, hogy – a sok-sok dicsérő szó ellenére – Reviczky valójában emiatt érezhetett a kritikákat olvasva erős megbántottságot.

A sok-sok visszaemlékező és újságcikk alapján sejthető, hogy Reviczky olyanfajta művész volt, aki sokat, hosszú ideig (akár éveken át) és fáradhatatlanul mesélt majdani elkészülő műveiről, s az impozáns tervek sokakban kelthettek nagyobb várakozásokat, mint amit aztán a kész művek olvastán alig titkolt csalódással kaptak. Ez a közelebbi ismerősei körében talán még inkább így lehetett, hiszen levelezésében sokszor előfordult, hogy valamely készülő művéről oldalakon keresztül lelkendezett barátainak, korszakos jelentőségű alkotásnak harangozva be azt (a legjobb példa erre a *Jobab* című darabja – lásd erről bővebben *A bolondok házából* című vers magyarázataiban). Az ilyesfajta meglepetések ráadásul sokkal inkább kelthettek zavartságot közeli jó barátaiiban, akikkel – egy másik síkon, a mindennapi életben – időszakonként ugyan változó szoros kötődésű, mégis elkötelezett véd- és dacsövetségben állt az akadémikus irodalom ellen vívott harcban. Úgy gondolom, innen eredeztethető, hogy Reviczky bírálóiiban lassan valamiféle kettős mérce kezdett működni: egyfelől elég reálisan ítélték meg poétai teljesítményének minőségéről, másfelől viszont – az esztétikai értékeléstől függetlenül – nem tudták eléggé ünnepelni azt a művészt, aki merészen úgy válogatta össze kötetének jóformán minden darabját, hogy az ne simuljon bele az akadémikus irodalom elvárásainak rendszerébe. Az idő haladtával pontosan ennek a másodiknak vázolt „újító” szerepkörnek a fénye kezdett mind jobban rávetülni a versek megítélésre is, s kezdték őt a líra megújítójának is tekinteni, miközben – mint arról még többször lesz szó – sem ízlése, sem világirodalmi tájékozódása, sem poétikai módszerei, sem művészetelméleti-művészetfilozófiai elvei (stb.) és ezek hasznosított gyakorlata sem feltétlenül indokolja, hogy Reviczkyt szorosan a korabeli európai modernizmushoz kapcsolhassuk.

Ha a kötetbeli költeményekkel együtt olvassuk ennek az időszaknak azon verseit, amelyeket megírt, sőt akár több lapban is publikált, de a könyvébe nem válogatott be, Reviczky még annyira sem tűnik karakterisztikus újítónak. A zsenéjével és a kevésbé sikerült, az almanachlírához közelítő, az alkalmi, a napi aktualitású verseivel együtt olvasva még inkább szembetűnő, hogy – Vörösmartyhoz, Petőfihez, Aranyhoz vagy épp Vajdához képest – tényleg nem elsőrangú költői tehetség. Poétikai kísérletei – néhány elemén kívül – nem igazán minősülnek elementárisnak vagy újítóan bátornak. Világirodalmi tájékozottsága ekkoriban, első kötetének megjelenése táján – az időszakonként fel-fellobbanó autodidakta hév ellenére – a német klasszikusok, a francia romantikusok és az orosz realista regényírók ismeretét jelentette.

Azon túl azonban, hogy az almanachlíra tömegével termelt verseit a Reviczky-költemények még így is összehasonlíthatatlanul felülmúlták, versei – furcsamód – önmagukban is áttörést hoztak. De ez csak egy igen sajátos irodalomtörténeti és egy rá jellemző élethelyzetben sikerülhetett. Reviczky a magyar dezillúziós verses epikában már kipróbált és megénekelte alapmagatartást vetítette át saját lírájára, s ehhez támogatóan odasimult életének végtelen szomorúsága és szerencsétlensége, amely állandóan táplálta ezt az ihletet előhívó érzést. Így Reviczky mintegy ösztönösen (s nem az ismert példák alapján) talált rá sajátos rezignált

lírai hangjára és hangulatára, amely távolabbról sok szempontból hasonlatosnak tűnhet a francia parnasszisták egyes törekvéseihez. Minderre ráerősített az az irodalompolitikai helyzet, amelyben Reviczky egyre inkább hangadó szerepet kapott, köszönhetően – többek között – nyakas és sértődős, odamondogatós egyéniségének és néhány emblemikus „hadüzenetének” (például a Vadnai-affér, a Tóth Sándor-kritika minősítése, az 1878-as *Arany Jánosnak. Válaszul „Kosmopolita költészet” című versére* című költeménye), amelyet az akadémikus irodalom képviselőinek, azaz a Gyulai Pál körül kialakult akadémikus irodalmi csoportnak vagy holdudvarának küldött. Bár nem világos, mennyire volt ez tudatos, de ez a harc, a támadó, a fiatalságra amúgy is jellemző fellépés az előző nemzedék ellen, az irodalmi „nevelőapák” megtagadása – első látásra – nagyon is hasonlatosnak látszott a romantikusokat megtagadó parnasszisták kivonulásához, s ez több korabeli és későbbi méltatóját is arra buzdította, hogy felvessék Reviczky modernségét. Az 1880-as évek első harmadára mindezek a nem egyértelműen csak a tehetség, a költői nagyság, az óriási poétikai produktumok, a művészi újítás kérdéséhez kapcsolódó elemek egyre inkább beépültek Reviczky költői imázsába, s az új nemzedék mint az egyik vezetőjére tekintett rá, még ha nem feltétlenül mindig azon okokból is, amelyekre Reviczky olyannyira vágyott volna.

Reviczky második megjelent verskötetének sorsa sem kevésbé kalandos és lehangoló. A *Magány* című kötetben az 1883 után született versek egy hányada látott napvilágot: 106 címmel ellátott és 16 cím nélküli vers, mely versek közül ötöt a későbbi kiadások – a kezdősorukat véve alapul – már címmel említenek.

„Igen kevésbé jellemezte a költőt” – írta Reviczky második verseskötetének bírálatairól. Pedig a kritikák – az első kötetéhez képest – jóval inkább már tényleg csak a költői, s nem az irodalmi „közéleti” teljesítményéről szóltak. Az évtized vége felé, ahogyan az irodalmi élet intézményi hálózata mindinkább kiépült, az irodalmi és a művészetbe már nem pusztán az akadémiai hálózaton keresztül jutott pénz, a sajtóélet üzletté válásával a korábban a harcok kiállást követelő kosmopolita-vita – legalábbis átmenetileg, míg deformálódott alakban vissza nem tért – veszített irodalompolitikai jelentőségéből. A recenzensek közül már csak Koroda próbálkozott azzal, hogy a nagyság és a költői modernség, valamint a magyar akadémikus irodalom elvárásaival való szembeszegülést összekapcsolja, és az utóbbi alapján helyezze magasabbra a poéta Reviczky teljesítményét. Időközben Gyulai egyre kevésbé minősült az irodalmi élet egyeduralgójának, az új nemzedék is megvívta első nagy csatáit, így vezető alakjának harcosszerű tevékenysége már nem számíthatott olyan meghatározónak, hogy továbbra is átszínezzé költői munkásságának megítélését.

A kritikák két legfőbb vizsgált szempontjának (a pesszimista és a filozofikus költészet kérdésének) taglalása – nagyon úgy fest, hogy – ténylegesen a hagyományörző és a modern költészet ismérveit kereste és járta körül Reviczky lírájában, s a bírálók – igaz, csak nagy óvatossággal – megpróbálták kijelölni Reviczky helyét a magyar és a világirodalom folyamatában. Így aztán könnyen előfordulhat, hogy azok az írók, amelyeket Reviczky korában a legújabbaknak véltek, a mai olvasót éppen abban erősítik meg, hogy a lírikus Reviczky – akár ösztönösen,

akár tudatosan – egyes nyugat-európai irányzatokhoz hasonló törekvésekkel kísérletezett. Hogy ennek majdani alapos feltérképezése biztosan nem könnyű feladat, arra itt csak egy-két példával utalok. Mikor Palágyi Menyhért úgy fogalmazott: „Virágok a Reviczky versei is, csakhogy nagyon messze estek már a talajtól, melyből életerejüket szívták; leszakasztott virágok, melyek sokáig pohárban állottak; illatuk még van, szelid, édes illatuk, csakhogy színehagyottak és hervatagok” – ha akarjuk –, távolról eszünkbe juttatja, s felsejlik előttünk Huysmans *A rebours*-jának (1884) világa. Ma még nem tudjuk pontosan, hogy Palágyi „reflexió”-fogalma vagy Koroda megfogalmazása: az „átértett hangulat” vajon milyen kapcsolatban állhat a nyugat-európai impresszionizmus alapkategóriájával, de ugyanígy eddig még ismeretlen területre tévedünk, ha arra keressük a választ, hogy az új nemzedék miként vélekedett például az élményköltészet, illetve az eszmékről szóló gondolati költészet értékeléséről és értelmezéséről. Ami keveset tudunk ma erről (beleértve az új nemzedék próbálkozásainak megítélését is), azt egyelőre legfeljebb az akadémikus irodalom akkori vezetőitől tudjuk, akik a lírának pontosan az Új Nemzedék-féle megújítására törekvő próbálkozásait igyekeztek megtörni és visszaszorítani. (Általában is igaz, hogy a kiegyezés körüli kor értékelését, jellemzését nagyrészt csak az egyik, kétségkívül nagyobb dominanciájú oldal véleménye és értékelése alapján szokták megtenni – és ez máig sem változott meg jelentősen.) Mivel az új nemzedék az 1870-es években nagyrészt csak vidéki politikai orgánumban vagy rövid életű, meglehetősen eklektikus szerkesztett és változatos esztétikai színvonalú, a pénzhány miatt hamar kifulladásos családi- vagy hölgylapokban és irodalmi újságokban vagy kísérleti folyóiratokban tudta megjelentetni szellemi produktumait (de még a nyolcvanas években is többnyire csak a nyomtatott sajtóban jelentek meg írásaik, s könyv formátumban egyáltalán nem), nyilvánvaló, hogy felelőtlen bármiféle érvényes állítást megfogalmazni addig, amíg nem vagyunk tájékozottabbak e téren. Hogy az általam átforgatott körülbelül 250 korabeli orgánumban végigolvasása is csupán egy lépés felé, az nyilvánvaló egy olyan korban, amelyben csak politikai lapból nyolcvan körülit ismerünk a magyar birodalmon belül. Egyes területek esetében – ilyen például ekkoriban a kortárs modern világirodalom – korántsem elégséges a nyomtatott sajtó anyagának megismerése: a korabeli külföldi híranyag csak elenyésző arányban foglalkozott a nyugat-európai művészetek modernség-gondolatával és értékelésével. A korszak általános jellemzője, hogy a világirodalom újító történéseiről, nem egy új szellemi áramlatról legelőször a baráti magánlevelezésekből, naplókából vagy személyesebb hangú sajtóbeszámolókból lehetett értesülni, s hatásuk egyes embereken keresztül, mélyáramszerűen, szinte személytől személyig jutva jelentkezett a magyar irodalomban. Már csak emiatt is jó fogódzónak kínálkozott tehát, hogy – első megközelítésben – alapvetően irodalomszociológiai vizsgálattal forduljak az új nemzedék gyakran változó, sokszor átcsoportosuló és átrendeződő kapcsolatrendszerére felé.

Ráadásul minden jel arra mutat, hogy Reviczky olvasottságának, műveltségének, eszmerendszerének gyorsan formálódó, majd hamar bezáruló, sőt egyes területeken megmerevedő rendszere – mivel szisztematikus irodalmi tájékozódása a pozsonyi gimnázium befejeztével abbamaradt – sokszor esetleges, véletlen

választások és rátalálások sorozatából állt össze. Politikai hovatartozása, irodalmi tájékozódása vagy éppen művészi kísérletei felé legtöbbször baráti érzések, elbaráti tanácsok és ajánlások vagy tagadások vezették. Így kitüntetett szerepet kaphattak a személyes viszonyokból származó vagy baráti javaslatokból merített ötletek és irányt kijelölő ismeretek – s ezekre igyekeztem is felhívni a versek jegyzeteiben a figyelmet. Néhány száz darabot tartalmazó magánlevelezésének nagyobb hányada éppen ezeknek megvitatásáról szól, vagy olyan utalásokkal van teli, amelyek mögött valamely számára fontos személy alakját, hatását találjuk. A meghatározó személyes (élő) kapcsolatok mellett Reviczky hajlamos volt arra is, hogy az aktuális élethelyzetéhez, valamely életrajzi eseményéhez, történéshöz keressen valamiféle „hozzápasszoló” példát, életrajzi hasonlatosságot vagy művészi analógiát, s ezekből a megfelelésekből aztán képes egész gondolatrendszert építeni vagy levezetni (például a zseni meghatározásának és felismerésének kérdésében szinte vadássza a hasonló vagy közös – általában külsőségekben megfogható – élethelyzeteket, mozzanatokot a német klasszikus írókkal, a francia és az angol romantikus alkotókkal és gondolkodókkal).

Második verskötetének kritikái – Reviczky vélekedésével szemben – már éppen hogy a költőt jellemezték. Bírálói – beleértve az akadémiai véleményezőket is – itt távolodtak el leginkább attól, hogy minduntalan összemoszák a poétai teljesítményt az életrajzi mozzanatokból, az irodalmi közéletben való szerepvállalásból magyarázható momentumokkal, holott ezt (akár akaratlanul) maga Reviczky is nemegyszer erősítette volna bennük. Lírai teljesítményének korabeli megítélését mindenekelőtt ezekből olvashatjuk ki. Összegző ítéletük alapvető észrevételei nem sokban változtak a mai napig, még ha érvelésük sok helyütt vitatható is, s számos ponton éppen azokat a megszokottól való eltéréseket, azokat a bátor-talan újításokat kifogásolták, amelyek felfedezésekor a mai irodalomtörténész szíve megdobban.

Fél év sem telt el azonban, s a kortársak Reviczky-értékelése újra teljesen megváltozott, illetve a halála fölötti kegyelet megint átszínezte a lírai teljesítmény értékelését. Reviczky halálával újfent több, egészen más megítélés alá eső szempont tolakodott a költői tehetség megmértetése elé, amelynek jellemző példáját adja korábbi legkeményebb recenzióinak egyike, Palágyi Menyhért, akinek – kerülve most bármiféle elemzést – elég egymás mellett olvasnunk a márciusi *Pesti Napló*-beli kemény hangú kritikáját és a néhány hónappal későbbi Reviczky-emlékbeszédét: „Gyönyör volt vele mint bajtárssal egy sorban küzdeni, sőt mi több, gyönyör lehetett ily fenkölt szellemü ellenféllel birni, ha az elvi eltérés ugy követelte.” Palágyi ugyanitt azt is állította, hogy Reviczky valójában az akadémikus irodalom elleni viaskodásba pusztult bele: „Évtizedek óta lappangó harc az ósdi hivatalos jellegű irodalom közt egyrészt, s az irodalomnak modern szellemü szabad munkásai közt másrészt. Az írói nemzedékek egész sora sinlette már meg ez áldatlan tusát. Reviczky Gyula egyenesen e harcnak áldozata.” A cikk végén pedig Reviczkyt először a magyar irodalmat az európai színvonalhoz emelő képviselőjének, majd – némiképp váratlan fordulattal – a nemzeti irodalom legfőbb védőjének, a nemzeti érdekek és a nemzeti identitás őrzőjének nevezte: „Drága áron vásároljuk meg irodalmunk lassu továbbfejlődését. Lángoló, rajongó szí-

veknek az út közepén kell megtörniök, nemes fiatal erőknél az élet nyarán kell sirba szállniok, hogy egy-egy fokkal közelebb hozzuk művelődésünket az európai nivóhoz. Szomorú látvány arra nézve, ki újabb irodalmunk történetét áttekinti. És mégis van benne valami magasztos, valami fölemelő. Nagyszerű, dicső cél lehet az, melyért annyi kiváló egyéniség áldozta föl magát. Csak az oly fontos eszme, mint a hazai művelődés és irodalom önállósítása, európai színvonalra emelése támaszthat oly rajongó martirokat, amilyen Reviczky Gyula volt, s előtte és mellette annyi más.”

Korabeli antológiákban, gyűjteményes kötetekben megjelent versei

Néhány Reviczky-vers sajátos kiadástörténeti helyzetbe került. Versgyűjteményben látott ugyan napvilágot, de nem Reviczky-verskötetben, hanem az almanach-költészet kései virágainak valamelyikében, az 1870–1880-as évek egy-egy díszesebb kiadású, irodalmi antológiájában. A hetvenes–kilencvenes évek jellegzetes kiadványa volt a költői antológia, azaz a többszerzős versgyűjtemény, mely általában valamilyen koncepció vagy érdekcsoportosulás szerint válogatta szerzőit és a publikált verseket, s vagy külföldi költemények magyar fordításait vagy hazai szerzők verseit adta közre. Igaza volt Gyulai Pálnak, mikor rosszálló megjegyzésében azt írta: „maholnap több lesz az antológiák, mint a költők száma”, hiszen minden irodalmi csoportosulás gyakran és nagy kedvvel állított össze ilyen versválogatásokat.

A legsikerültebb antológiáknak azonban kétségtelenül komoly sikerük volt (elsősorban a női olvasóközönség körében, és a hatásuk is jelentős volt, mint például az – Új Nemzedék köréhez kapcsolódó – Ábrányi Kornél és Emil szerkesztésében megjelent *Költemények Európa költőiből* című, 1868-ban kiadott műfordítás-gyűjteménynek, a Reviczky fiatalkori jó barátja, Gáspár Imre szerkesztette, 1877-es *Új Nemzedéknek* vagy a Reviczky Gyula nevéhez köthető *Költők Lugasa* című, 1883-ban kiadott versválogatásnak és az Endrődi Sándor által összeállított – évtizedekig közhasználatban lévő *A magyar költészet kincsesháza* című kötetnek. A hetvenes évek vége felé közeledve az Új Nemzedék tagjai egyre gyakrabban jelentkeztek nemzedéki alapon válogatott kötetekkel, s bár a szerkesztők kezét gúzsba kötötték a kiadói elvárások és az almanachlira hagyományai, a válogatással, a szerzők és az arányok megválasztásával, a költemények sorrendiségével, azaz némi szerkesztői fondorlattal mégis sikerülhetett a kötetnek sajátos értelmezést adni.

Mint tette azt például – nyilvánvalóan ilyen szándékkal – Reviczky is a *Költők Lugasa* című válogatásban, mely színes belső borítóval, gazdagon illusztrálva jelent meg, a dátum és a szerkesztő nevének említése nélkül. [*Költők Lugasa. Az újabbkori magyar költészet termékeinek képekkel díszített gyűjteménye.* Az eredeti rajzok Greguss János, Aggházy Gyula, Gyulai László, Greguss Imre s többektől valók. Metszette Morelli Gusztáv. Bp., Méhner Vilmos kiadása, é. n., 280 l.] Reviczky levelezéséből tudjuk, hogy 1883 február–márciusában ő maga állította össze a kötet anyagát. Február 10-én írta ugyanis Koroda Pálnak: „Még valamiről értesítelek.

Nyár utóján szerkesztésben igen diszes anthológia fog megjelenni. Kís könyv lesz (7–8 ív) teli illusztrációkkal. Egy szerzőtől sem adok 2–3 versnél többet és a fősúlyt az élő és fiatalabb poétákra fektetem. Különböztetve a kötet csekély terjedelme, a képek 3/4 részének nem eredetű volta (ugy, hogy a képekhez kell a verseket válogatni) részben megköti kezeimet. De azért jobb úgy, mint hogy valami számár csinálja. – Irodalmi viszonyaínról már nem is beszélek; rekedtté ordítottam magam. (Reviczky Gyula levele Koroda Pálnak. OSZKKt. Levelestár, a kézirat-tári rájegyzés szerinti 32. levél) Március 8-án pedig arról tudósította: „Kedves barátom, Leveledet, verset kaptam. Mind a hármat besoroztam az anthológiába, melyet Mehner ad ki, úgy látszik, a Virágos kert kísérelésére.” [Reviczky Gyula levele Koroda Pálnak. OSZKKt. Levelestár, a kézirat-tári rájegyzés szerinti 33. levél. – A *Virágos kert* (A magyar lyrai költészet legjobb virágaiából. Szerk. Szász Károly. Bp., Méhner, é. n.) című népszerű, illusztrált, nagy alakú versantológiában, mely – bár jóval régebbi múltra tekinthet vissza, ebben az esetben vélhetően – Petőfi versének címét kölcsönözte, Reviczkynek a *Talált rózsza* című verse szerepelt. A kötet verseinek nagy részét a már nem élő klasszikusok és az akadémikus irodalom jelesei írták.]

Reviczky – amellet, hogy nyilvánvalóan ki kellett elégítenie a ponyvakiadó Méhner és a megcélzott olvasóközönség, azaz a szerelmes versekre vágyó nőolvasók elvárásait, ráadásul a kötetnek hasonlítania kellett a *Virágos kert* című kiadvány elődeihez, végül némi ügyeskedéssel ugyan, mégis igen egyéni módon állította össze a kortárs költők bemutatására hivatott könyvet. Reviczky ugyanis a fiatal nemzedék íróinak versei közé egyrészt a megszokottnál jóval kevesebb költeményt válogatott be a már nem élő klasszikusok tollából, másrészt az akadémikus irodalom ismert nagyságaitól is hangsúlyozottan csupán egy-két – nemegyszer a fiatal költőkénél kevesebb – verset közölt. Az egyes költők verseit – hasonlóan a *Virágos kert*hez – nem egymás után, egy tömbben adta, hanem sajátos – a kronológiát teljesen nélkülöző – sorrendben. Így viszont nem pusztán az egyes szerzőktől kiválasztott versek tartalmával és mennyiségével, hanem az egymást követő művek és szerzők „szomszéd”-választásaival is sikerült többlettartalmat és többletüzenetet közvetíteni, valamint bizonyos költemények egymás mellé szerkesztésével – ellentéttel és éppen hasonlóan, egymásra építkezésük és egymásra játszásuk felvillantásával – felerősített hatással lehetett megmutatni és érzékeltetni a fiatal költőnemzedék esztétikai, poétikai kísérleteinek újszerűségét avagy éppen hagyománykövetését. Az elkészült, óvatosan elrendezett versanyagot bemutató kötet így aztán éppannyira maradt olvasható szórakoztató olvasmány, mint valamiféle programnyilatkozat és az új nemzedék nyílt poétikai állásfoglalása. Hogy ez mennyire foglalkoztatta Reviczkyt, az kiderül egy 1883. február 10-én Jakab Ödönnek írt leveléből is: „A nyáron ugyanis egy új anthológia fog megjelenni, melynek szerkesztésével engem bíztak meg. Az egész kis könyv lesz – mindössze 7–8 íves – és fősúlyt az élő költőkre fog helyezni. Kép lenne vagy ötven. Kérlek tehát légy szíves verseid közül egyet vagy kettőt [...] kiválogatni s nekem mielőbb elküldeni. Arra kérlek azonban, hogy a versek lehetőleg rövidék, líraiak és illusztrálhatók legyenek. Ballada a kötetben tán egy se lesz. Azért a jelszó: líra!” (Reviczky Gyula levele Jakab Ödönnek, 1883. február 10.

PIM Kt. Analekta V 4325/71/17/1–3.) A közelmúlt klasszikusainak – Vörösmarty, Petőfi, Tompa és Arany – versei nyilvánvalóan a vállalt irodalmi hagyomány kijelölésének szándékával kerültek be. Reviczky azonban tudatosan olyan verseket emelt ki munkásságukból, amelyekben az érzések, a hangulatok elevenednek meg, a magánszféra, a belső világ képei nyílnak meg. A Reviczky szerkesztette versgyűjtemény különlegessége akkor világlik ki, finom megoldásait akkor élvezhetjük igazán, ha más, korabeli antológiákkal mérjük össze. [A korszak antológiáiról – köztük főként a *Virágos kert*ről, az *Új Nemzedékről* (Költészeti gyűjtemény, jellemzősekkel. Szerk. és írta Gáspár Imre. Nagyvárad, Hügel, 1877. 387 l.), a *Babérok*ról (Magyar költészeti gyűjtemény. Irodalomtörténeti és elméleti bevezetéssel, kritikai és szavalási jegyzetekkel, évszamos névsorral s a tartalomban műfaj és méret megjelölésével ellátva; tekintettel minden időszakra Kazinczytól maig, s e mellett műfordításukra is. Szerk. Gáspár Imre. Bp., Grill, [1876.] 1877. 351. l.) és a *Költők album*áról (Szerk. Radó Antal. Bp., Lampel Róbert, Wodianer és fiai), valamint a más típusú, alkalomra megjelentetett albumokról, mint például a *Részvét-album*ról (Szerk. Sipos Soma. Szarvas, 1879. 96–99.) – külön tanulmányban írtam bővebben, mely 2007-ben jelenik meg az *IK*-ban.)]

A korabeli sajtóban megjelent német versei

A legenda szerint Reviczky fiatalon jobban tudott németül, mint magyarul. Önmaga német nyelvtudásának megszerzéséről töredékes, kéziratosszerű életrajzában így emlékezett: „Németül 10 éves koromban kezdtem tanulni és 4 hónap mulva folyékonyan beszéltem”, valamint: „Aztán, minden patriotisticus magyarságom mellett, gondolkodásom nyelve a német, mert atyámmal mindig így beszéltem.” [Mindazonáltal apjához írt két fennmaradt gyerekkori levele magyar nyelvű és kedves unokanővéreivel, Boronkayékkal is (kik kisgyermekként házuknál nevelték) magyarul levelezett később. – OSZKKt. Levelestár.] Ha mindebben lehetett is tehát némi legendateremtő szépítés, Reviczky összes kortársa leírta, hogy valóban anyanyelvi szinten tudott németül, nagyon szerette a német nyelvet, s kedvvel színesítette beszédét egy-egy német mondással vagy valamely német klasszikus író szállóigévé vált idézetével.

A fiatal, akkoriban főként német nyelvű, bár éppen a magyarosodási mozgalom lázában élő Pozsony gimnáziumából kilépő Reviczky komolyan mérlegelte annak lehetőségét, hogy mégsem magyarul, hanem német nyelven írt verseivel kerülhet föl a Parnasszusra. 1873. november 27-i levelében legkedvesebb pozsonyi diáktársának, Boruta Pálnak a következőket írta: „Ich bewundere selbst meine Technik in deutschen Gedichten. Wie viel ich im Magyarischen herumpökelte, ohne auf einen grünen Zweig zu gelangen! Dies überzeigt mich von dem wahren Satz: Poëta nascitur! Ich bin in meine deutschen Gedichte fast vernarrt.” [Idézi Paulovics István: *Reviczky Gyula*. 43. – Mára a Paulovicsnál szereplő források – így például ez a Boruta-levele is – jórészt elvesztek.] És egy hónappal később: „Különböztetve már búcsút mondtam a magyar költészetnek. *Polyglott* költő – nem ér semmit. Német költő lettem” – jelentette be Korodának 1873. decem-

ber 31-i levelében. Koroda Pált olyannyira szíven ütötte a dolog, amikor barátja levélben értesítette erről az elhatározásáról, hogy az élmény rányomta bélyegét jóval későbbi visszaemlékezéseire is: „Nem értem azonban mért hagytad el szülőhönöd költészetét, miért iparkodol az ügyis oly árva (de azért gyönyörű) hazai nyelv művelése helyett a gyűlölt idegennek szentelni erődet? [...] Aztán mik voltak okaid? Mindenesetre valami nagy oknak kellett történni, mi a hazaszeretetet végkép kitepte szivedből. Én ha biztosítanának, hogy, ha németül írok, Góthe leszek, nem írnék, ha tudnám, hogy a hazai irodalomnak annyit használok, mint – no kit említsek – Lisznyay. Ne hidd, hogy a közönnel és gúnyal nem kell megküzdened, ha német leszel!” (D. n. – OSZKKt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 33. levél) Igaz, később mintha valamit enyhült volna Koroda megítélése, mert egy dátum nélküli, de az előzőnél minden bizonnyal későbbi levelében ezt írta: „Német verseid kiadása epochalis dolog reád nézve. Ekkor méltán gúnyolhatod az új nemzedék költőit.” (D. n. – OSZKKt. Levelestár, a kéziratári számozás szerinti 47. levél)

Nem szabad ugyan elfelejteni, hogy a magyarosítás–germanizáció kérdése (számos ponton az asszimiláció problémakörével összefonódva) amúgy is a korszak egyik alapkérdésének számított (lásd például közvetlenül ebből az időszakból: Láng Lajos: *A germanisatio fészke. Figyelő* 1874. november 1. 44. sz. 517–518.), de az bizonyosnak látszik, hogy Reviczkyt azért elgondolkodtatták Koroda szavai és első döbbenete. Nem csoda hát, ha Koroda a későbbiekben észrevehetően – saját szerepét erősen hangsúlyozva – megszipította és meglehetősen leegyszerűsítette Reviczky nyelvválasztásának dolgát. Emlékezésének főbb tételei azután évtizedeken át végigvonultak a kortársak visszaemlékezéseiben és a szakirodalom nagy részén: „Reviczky még újfalusi nevelősködése alatt, némely versének visszautasítása után elhatározta, hogy kísérletet tesz, tudna-e német nyelven is írni? Hisz – okoskodott – Magyarországon ügyis hasztalanul keres a költő illetékes bírálót és a magyar közönség is csak azokat a műveket olvassa el, melyeket a külföld már méltányolt. Kísérletei meglepően sikerültek, Grün Anasztáz és Gottschall Rudolf elismerését is kivítták és a bécsi »Dichterstimmen« szerkesztője Penn Henrik oly hangon írt neki, minőt csak nagy költővel szemben szokás használni; mindennek daczára hazafias érzelmei reagáltak és ő nemsokára felhagyott a német verseléssel, csak egy-két fordítása jött még később német folyóiratokban.” (*Magyar Szalon* 1889. XI. köt.) Vagy máshol: „A mostoha fogadtatás után, melyet az akkori szerkesztőktől elszenvednie kellett, ötlete támadt, nem volna-e jobb előbb a német irodalomban hódítani? (Koroda Pál: *Epilóg. Reviczky Gyula összes költeményei*. 1–2. köt. Bp., 1895. XVIII.) Aztán pár évvel később: „A költő büszke daccal szállt szembe nyomorával [...]. Megkísérelte azt is: tudna-e németül dolgozni? Megirta a Namenlose Lieder című versciklust német nyelven. Grün Anasztáz és Gottschall Rudolf teljes elismeréssel irtak e költeményekről, melyeknek a költő halála után magyarra fordítói is akadtak. [...] Nagyobb figyelmet e német versek azért nem érdemelnek, mert mindazt, amit a költő bennük elmond, utóbb elmondta magyarul is tisztább formában. Reviczky hamarosan abbahagyta a német verselést és belátta, hogy a titáni daccal való koplalásnál többet ér a legszerényebb állás is.” (Koroda Pál: *Reviczky Gyula összes költeményei*. Bp.,

1904. 8.) [A dolog természetesen ennél nyilván jóval bonyolultabb. Farkas Gyula szentelt a kérdésnek nagyobb tanulmányt *Reviczkys deutsche Dichtungen* címmel (*Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin*. Berlin–Leipzig, 1927. 1–10.)]

Reviczky Rudolf Gottschall verseit – ha máshol nem, de a *Sonntags-Blatt* hasábjairól jól ismerhette, hiszen a költő-publicista a lap állandó szerzőjének számított. Német nyelvű verseinek egy részét pedig valóban elküldte Anastasius Grünnek. Grün azonban udvarias, de tulajdonképpen elutasító válaszlevelet fogalmazott, melyben türelemre és további tanulásra intette a költőt. A levél ma is olvasható az OSZK Kéziratárában (1874. november 16. – Levelestár), de közölte Farkas Gyula is (Gyula von Farkas: *Reviczkys deutsche Dichtungen*. 1–10.):

„Sehr geehrter Herr!

Von der Aufrichtigkeit, mit welcher Sie das Bild Ihres Lebens und Strebens vor meinen Augen entrollen, sympatisch berührt und zugleich sehr dankbar für das mir bewiesene Vertrauen, glaube ich meine Dankbarkeit wohl nicht besser, als durch die gleiche, rückhaltlose Offenheit darthun zu können.

Nur in Ihrem eigenen Interesse möchte ich Ihnen den wohlwollenden Rath ertheilen, die mir mitgetheilten Gedichte vorläufig ungedruckt in Ihrem Pulte ruhen zu lassen. Mit 19 Lebensjahren kann man weder die erforderliche Ausrüstung, noch besondere Eile haben, die öffentliche Anerkennung für sich in Anspruch zu nehmen. Lassen Sie Ihr Talent erst noch reifen, pflegen Sie es mit der angemessenen geistigen Nahrung und erst dann legen Sie Ihrem eigenen kaltblütigen Urtheile die Frage vor, ob Sie mit diesen, Ihnen selbst mittlerweile fremd gewordenen Poesien das Forum der Öffentlichkeit betreten wollen.

Hochachtungsvoll ergebenst

Ant. Auersperg

Thurn am Hart (Krain) 16/XI. 874.”

Farkas Gyula – a fennmaradt Grün-levél ismeretében így meglehetősen értetlenül figyelte, hogy: „Die Lebensbeschreiber Reviczkys, die sich mit seinen deutschen Dichtungen wenig befassten und sie scheinbar für eine jugendliche Verirrung hielten, erwähnen diesen Brief in dem Sinne, als ob Anastasius Grün die deutschen Gedichte Reviczkys gelobt habe.” A szakirodalomban ugyanis valóban egyre általánosabban elfogadott nézetté vált, hogy az osztrák és a német költőnagyságok lelkendezve ünnepezték Reviczky német nyelvű próbálkozásait. Ez azonban könnyen magyarázható, hiszen a német szerzőséget a magyar szerzőségért feláldozni kész művész képe bizonyos történeti időszakokban sokkal felhasználhatóbbnak és hajlékonyabbnak tűnhetett későbbi emlékezőinek – leginkább saját mondandójuk erősítésére. Reviczky német poétai kísérletének okait számosan keresték, s a legendává vált kijelentést a nyelvválasztásról szinte mindahányuk úgy próbálta felhasználni és úgy igyekezett kicsit megváltoztatni, hogy a saját személyét vagy igazát erősítse.

Rudnyánszky Gyula például megelégedett azzal, hogy a versfordítások szerzői között feltüntette a saját és Koroda nevét is, holott nincs rá adat, hogy Reviczky valaha is fordított volna Rudnyánszky verseiből: „Eleinte németül is verselgetett s verseit meg is küldte német íróknak, Gottschallal leveleket is vál-

tott és később a bécsi *Dichterstimmen* című irodalmi folyóiratnak munkatársa is lett, sűrűn fordítgatva abba a sajtó és Rudnyánszky Gyula, Koroda Pál és Gáspár Imre verseit.” (Rudnyánszky Gyula: *Reviczky Gyula. Magyar Szemle* 1889. július 21. 31. sz. 362.) Palágyi Menyhért Reviczky-émlékezésében az akadémikus irodalom felé csípett, és a kérdés kapcsán elérkezett a nacionalizmus problémaköréig: „Hogy ne legyen oly nagy az ő kulturbánata, hát éreztették vele, hogy van nálunk elég egészséges durvaság és gög, melyet a kultúra még nem nyomott el egészen. Hogy ne legyen oly rátartós a német műveltségére, éreztették vele, hogy mi elég bőviben vagyunk az eredeti tehetségeknek s ő talán jobban tenné, ha a szegény német irodalomnak szentelné erejét. [...] Nem arról a nemzeti műveltségről és irodalomról van itt szó, mely a modern szellem kizárásával akarja egyéniségünket megvédeni, hanem arról, mely az idegen ránk törő kulturákat és főleg a németet, saját fegyvereikkel törekszik megverni, és a hazai irodalmat diadalmasan minden idegen behatás fölé emelni, hogy a magyar szellem legyen az, és ne más, mely fényével bevilágítja Európa keletét.” (Palágyi Menyhért: *Émlékezés Reviczky Gyula fölött*. 1–2. *Pesti Hírlap* 1890. január 9. 8. sz. 1–4.) Dr. Feleki Sándor úgy vélte, hogy Reviczky azért próbálkozott a német verseléssel, mert „a hetvenes évek kezdetén [...] a magyar lapok igen mostohán fogadták költeményeit. Ő vele is megtörtént az, ami ismeretlen nevű költőkkel meg szokott történni, hogy verseit figyelembe se vették. Hozzájárult még az is, hogy a Borsszem Jankó 1873-ik évfolyamában parodizálta egyik, Lajkához szóló költeményét. Mindezen elkeseredve, 1874-ben elhatározta, hogy német költő lesz. Meggyőződött arról, hogy hazánkban csak akkor becsülik meg igazán az írókat, ha már külföldön is nevet szereztek maguknak. Ő nem akart végkép a német múzsa szolgálatába lépni, csak babérokat óhajtott a külföldön szerezni, hogy később magyar költeményeit több érdeklődéssel fogadják a magyar lapok és a közönség. [...] Elhatározta, hogy német verseit egy kötetbe gyűjtve, »Namenlose Lieder« cím alatt közre bocsátja. Időközben találkozott Budapesten Rákosi Jenővel. Aki Rákosi nézeteit ismeri, nem fog csodálkozni azon, hogy a fiatal költőt tervéről lebeszélte. A rábeszélésnek megvolt az eredménye: Reviczky lemondott német költeményeinek kiadásáról s ezóta nem is írt többé németül.” (*Magyar Szalon* 1890/91. XV. 349–351.)

Német költeményeiről biztosan viszont csak annyit tudni, hogy 1874 végén már készen lehetett a német verseit tartalmazó kötettel [a német verseskötet tervéről bővebben lásd még az *Iffjúságom* című kötet jegyzeteinek bevezető részében], hiszen egyrészt 1874. november 16-án Auersperg bárótól, alias Anastasius Grüntől már választ is kapott, másrészt 1874. október 11-én Reviczky arról tudósította Gáspárt: „Egyetlen vágyam, hogy ujév körül német verseimből egy kis füzetet kiadhassak, de aligha fog akadni kiadójuk,” valamint egy másik, dátum nélküli, Gáspárnak szóló levelében a következőket írta: „Egyelőre megelégszem azzal, hogy 1875 elején kiadhatom német verseimet, mely szándékom, mert egészen komoly s ugyanez évben könyvem.” (*Debrecen* 1889. 141. sz. és *Debreceni Ellenőr* 1894. november 23. 273. sz.) [Német nyelvű verseskötetének tervezett tartalomjegyzéke fennmaradt egyébként egy dátum nélküli, 1874-es, Korodának írt levelében (OSZKKt. Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 47. levél). – A német

nyelvű verseknél és a csak címről ismert versek fejezetében mindenhol jelöltem, ha a vers szerepelt ebben a tervezetben.]

A nyelvválasztás körüli őrlődés szövevényes okainak felderítése (bővebben erről lásd Császtvay 1999.) még várat magára, de annyi bizonyosnak látszik, hogy a dologban közrejátszhatott az, amiről egy Gáspár Imrének írt, dátum nélküli (valószínűleg 1875-ös) levelében írt:

„S hogy Endrődöt annyian elismerik? Kicsoda? Általában melyik magyar poétát ismernek el? Talán a közönség? Tizen az egész országban! A külföld? Az ránk se hederit. Magyar poétának lenni! Paródia! Ki az az Endrődi? Ki ösmeri a sajtón kívűl? S mit tartanak róla? Körülbelül annyit mint [...]. Menj nekem a te elismeréssel! A külföld bármelyik művelt nemzete többet tart a tehetségeiről, mint mi lángelméinkről.

A mi közönségünk indolenciája, műveletlensége, ostobasága ellen nem lehet küzdeni; de mi, az új nemzedék tehetnénk még is valamit. Becsempészhetnők irodalmunkat a külföldre, ezzel kellene megismertetnünk, megkedveltetnünk.” (Közölve: *Debreceni Ellenőr* 1894. november 23. 273. sz.)

1877-re azonban – nyilván ügyeinek sorozatos sikertelensége hatására is – már némileg megváltozott a véleménye a dologról, hiszen új barátjának, Komjáthy Jenőnek azt írta: „Mit csinál Gáspár? Erővel ki akarja nyomtatni német fordításaimat. Persze nem kell; 78 előtt nem adok ki semmit, s akkor is (ha sikerül a pályázat) [a *Jobáb* című darabról van szó, amelytől hatalmas sikert remél – lásd erről bővebben *A bolondok házából* című vers magyarázataiban, az *Iffjúságom* című kötet versei között – Cs. T.] legelőször is verseimet s utánok a regényt.” [*A Romokról* van szó. A verses regény tervezett mottói és két sora maradt fenn. (PIM Analekta V. 4735/54/9.) – Cs. T.]

A német nyelv ismerete és a pár hónapos kassai német nyelvű újságszerkesztés élete végén még egy megaláztatást szerzett neki, amikor a *Magány* című kötet körüli hercehurca során a Kisfaludy Társaság azzal utasította vissza a Kasselik-alapból adható támogatást, hogy azt csak olyan írók érdemlik és kapják meg, akik kizárólag magyar nyelven írtak. (Koroda szerint maga Gyulai akadályozta meg a dolgot.)

Eddigi ismereteink szerint Reviczky életében kötetben egyetlen német nyelvű verse sem jelent meg, s fennmaradt német verseit és töredékes költeményeit ez ideig senki nem gyűjtötte össze.

A korabeli sajtóban megjelent magyar versei

Mivel Reviczky első kötete – elsősorban anyagi okokból – majd tíz éven keresztül nem jelenhetett meg, ugyanazon verseinek egy részét közel egyidejűleg, avagy időbeli eltolódással, de több újságnak is elküldte. Így a költői munkásságának első évtizedéből származó versvariánsok jellemző tulajdonsága, hogy az így megszülető átdolgozások, párhuzamos versváltozatok olyan variánsok, amelyekről nehéz kideríteni, hogy a kisebb szövegeltérések (például a központozást vagy az ékezeteket érintő különbségek) akaratlagosak-e vagy csupán a nyomdatechnikai

kezdetlegességek, illetve a szerkesztői belejavítások eredményei. Jóval többször fordul elő azonban, hogy a kisebb formái eltéréseken túl szavak, sorok, esetleg versszakok is különböznek bennük, ami alapján viszont ezekben az esetekben joggal feltételezhető, hogy a javítások Reviczky kezétől származnak. (Azt, hogy Reviczky gyakran belejavított szövegébe, átírta verseit, fennmaradt kézíratai is bizonyítják. Reviczky keze írásával több versének is megvan egy-egy kevésbé vagy nagyon is eltérő variánsa, sőt nemegyszer variánsai.)

Összességében mintegy 250 újságot, folyóiratot, lapot, alkalmi kiadványt, nap-tárt stb. néztem és olvastam végig, keresve bennük a Reviczky-verselőfordulásokat, s közel háromnegyedükben találtam is Reviczky-közléseket. Mivel a korszak teljes folyóirat-állományának átnézése korántsem tekinthető befejezettnek, könnyen elképzelhető, hogy még kerülhetnek elő – akár eddig ismeretlen – Reviczky-közlések. Az ismert publikációk rendszerezésén túl sokat segített Komlós Aladár vers-regisztere, amelyet 1955-ös kismonográfiájának függelékében közölt (Komlós Aladár: *Reviczky Gyula*. Bp., 1955. 151–163.). Még akkor is, ha adataiban sok a pontatlanság, és ha nyilvánvalóvá vált is, hogy Komlós csak cím szerint gyűjtötte föl a költeményeket, s a szövegeket nem hasonlította és nem olvasta össze. Egyes versek esetében fogódzóként lehetett még használni Reviczkynek egy kéz-iratos feljegyzését, amelyben bizonyos versek címe mellé odaírta, hogy azt mely lapban közölte. (PIM Kt. Analekta V. 4735/55/34. A regiszterben előfordult nem egy olyan lap neve, amely eddig elkerülte a kutatók figyelmét.)

Leginkább két irányban igyekeztem a Reviczky-verselőfordulásokat megtalálni: egyrészt a még ismeretlen Reviczky-verseket kerestem, másrészt a még az életében megjelent publikációkat gyűjtöttem, hiszen – kéziratok híján – azokat a közléseket – jól-rosszul, de – valószínűleg az odaküldött Reviczky-kéziratokból szedték. Főleg a 19. századi adatok felgyűjtését tekintettem tehát fontosnak, s kevésbé foglalkoztam a Reviczky halála utáni, 20. századi versközlésekkel. Ezeknek csak akkor tulajdonítottam nagyobb figyelmet, ha első közlésnek, illetve olyan jelentős változatnak bizonyultak, hogy új versként kellett fölvenni őket (azaz a szöveg-korpusz 1/3-ánál nagyobb változást tartalmazott a változat). A verstalátokkal a versvariánsok száma is igen megnőtt, s kiderült, hogy belőlük általában csak egyetlen verzió jelent meg eddig a kötetkiadásokban, s ez az egy verzió öröklődött aztán tovább.

A versek a legkülönbözőbb orgánumokban jelentek meg. A kutatás során az is kiderült, hogy az új nemzedék költői – így Reviczky – írásainak jó részét máig is csak töredékesen ismerjük, és sokszor még arányaiban sem sejtjük, hogy alkotóművészetük valójában milyen terjedelmű és hol olvasható.

Reviczky négy nagyobb és ismertebb budapesti lapnak volt bizonyosan a belső munkatársa [*A Hon* (1878–1882), a *Pesti Napló* (1878), a *Függetlenség* (1886) és a *Pesti Hírlap* (1887–1889)], de – külső munkatársként jóformán minden orgánumban publikált: politikai irányultság, regionális vagy tartalmi megkötöttség nélkül. Valószínűleg átmenetileg több újságban is vállalt munkát (például találtam rá utalást, hogy egy rövid ideig ő vezette a *Magyarország és a Nagyvilág* egyik rovatát, vagy hogy a *Szemle* című lapba, a konzervatív arisztokrácia lapjába aktívan dol-

gozott stb.), de megerősítő adatokat nem találtam esetleges belső munkatársi szerepvállalására.

Az új nemzedék tagjainak nyilvánvalóan jóval kevesebb volt a publikálási lehetőségük, mint az irodalom fontos pozícióit birtokló irodalom jeleseinek. Mivel a vidéki lapok szerkesztéséért nem folyt akkora harc, időszakonként pedig az új költőnemzedék egy-egy tagja, barátja is részt vállalhatott a lapszerkesztésben, az a különös helyzet állt elő, hogy a vidéki lapok tárcarovata nemegyszer sokkal hamarabb és nagyobb mennyiségben nyújtott teret az újfajta irodalmi, lírai próbálkozásoknak. A fiatal írónemzedék körében egyébként általánosan jellemző gyakorlat volt, hogy bekerülve valamely redakcióba, azonnal megpróbálták társaik műveit is beszerkeszteni a lapba, és egyre nagyobb teret igyekeztek nyerni az újság irodalmi rovatában. [Nagyon jellegzetes volt például a *Veszprém* című újság esete 1876-ban, amikor is Prém József – leendő apósa, Lonkay Antal segítségével – megkapta a *Veszprém* vezetői székét. Egy-két hónap elteltével a lap tele lett Prém József saját írásaival, valamint budapesti íróbarátainak műveivel. (Bővebben erről lásd: Császtvay 2000.)]

Jellemző egyébként az is, hogy Reviczky vidékre tett kényszerű kirándulásainak (Denta, Arad, Kassa stb.) ideje alatt igyekezett felvenni a kapcsolatot a helyi vagy a regionális társlapokkal, még akkor is, ha önmaga szintén lapszerkesztőként érkezett a városba (mint például 1884-ben Aradon, ahol egy kormánypárti lap, az *Aradi Hírlap* főszerkesztőjeként, vagy 1885-ben Kassán, ahol pár hónapig a német nyelvű *Pannonia* főszerkesztőjeként dolgozott). Főleg az 1870-es években a Reviczky-versek nagy része is vidéki politikai orgánumokban vagy olyan rövid életű lapokban jelent meg, melyeknek nagy része hölgyeknek, a családnak, lányoknak szánt kísérleti lap volt. [Besorolásuk, olvasói körük kijelölése, meghatározása roppant színes – csak néhány példát említve: a *Hölgyek Lapja* (1877–1878) alcíme szerint „szépirodalmi, társadalmi és művészeti közlöny”, a *Csöndes Órák* (1878–1879) „szépirodalmi és hölgydivatlap”, a *Család Lapja* (1878–1879) „szépirodalmi s ismeretterjesztő képes hetilap”, a *Divat-Nefejejts* (1875–1876) az „egyesült szépirodalmi- és divatközlöny” besorolást viselte címlapján. – Lásd az átnézett lapok jegyzékét.] Az országos, a regionális és a városi szintű politikai, az irodalmi, a divat-, az ifjúsági, valamint az alkalmi lapokon kívül azonban még egyes szaklapokban vagy városi közlönyökben is előfordult Reviczky-írás, s még az élc lapokat sem lehetett kizárni a vizsgálódás köréből. E téren az egyik legnagyobb újdonság éppen az volt, hogy kiderült, Reviczky érdeklődése az 1870-es évek vége felé, a 80-as évek elején láthatóan megélnékvült az ország és a Birodalom kül- és belpolitikai eseményei iránt. Ekkoriban politikai tárgyú költeményeiből egész kötetet tervezett kiadni. Ezeket a mindennapi eseményekhez köthető verseket azonban szigorúan elkülönítette a többi versétől, s nagyrészt élc lapokban (elsősorban az *Ústökösben*) közölte őket, nemegyszer álnév alatt. A magyarországi – főleg kisebb, vidéki – német nyelvű lapok anyagának feldolgozásától szinte biztosan újabb német nyelvű írásainak előkerülése várható, hiszen az eddig végignézett korabeli német orgánumok mindegyike rejtett új versközléseket.

VERSEI HALÁLA UTÁNI KIADÁSA

A sajtóból előkerült versek

Reviczky halála után néhány barátja előkereste és publikálta Reviczky hozzá írott leveleit és neki küldött leveleit, így a halála évében, valamint a halála utáni években megsűrűsödtek a „költő ismeretlen verse”, „a költő hagyatékából” szerkesztői megjegyzéssel ellátott levél- és versközlések. Egy-egy közlemény Reviczky által korábban elküldött – és akkor nem közölt – vers, amely most előkerült a szerkesztői fiókból. Az így megtalált versek nagyobb részét három fiatalkori barátja adta közre: Rudnyánszky Gyula, Márki Sándor és Gáspár Imre. Gáspár Imre, miközben leróta kegyeletét régi barátja emléke előtt – mint az egyébként is jellemző volt rá –, több újságban [például az *Ország-Világ*ban (1892), a *Magyar Szemlé*ben (1892)] egész cikksorozatokkal igyekezett pénzt is keresni a birtokában lévő kéziratok Reviczky-nyomtatással. A volt kortársak közül a hagyatékigazgató Koroda jelentkezett legtöbbször kéziratból előkerülő költeménnyel. Mivel azonban Reviczky-verskötet-válogatásait gyors egymásutánban készítette elő, a hagyaték még publikálatlan részeit nemegyszer nem valamely folyóiratban tette közzé, hanem rendszerint egy újabb válogatáskötetbe illesztette be.

A harmincas évek elején Reviczky személye újra különösen érdekessé vált. Nyilván a trianoni katasztrófa következményeként is, újfent izgalmas lett a magyar vagy német poéta közti választás kérdése (például Farkas Gyula kutatásai kifejezetten erre irányultak), valamint a kozmopolita költészet kérdésköre is új, aktuálpolitikai kérdésekkel ötvöződve várt magyarázatra. Az érdeklődés eredményeképpen – a biográfiai csemegéken túl (itt elsősorban a törvénytelen származásról szó) – megsokasodtak a kötetben addig publikálatlan versközlések is, amelyeket közreadók (Tamás Ernő, Kristóf György, Kozocsa Sándor) újságokból, folyóiratokból gyűjtöttek ki. Újabb nagy mennyiségű verstatlalatot Komlós Aladárnak az ellenzéki írók tevékenységére összpontosító, 1950-es évekből hozták (mint erről a kötetkiadások fejezetében még bővebben szólnak). A későbbiekben, már az 1960-as és az 1970-es években Németh G. Béla, majd az 1990-es években S. Varga Pál tett kísérletet újabb újságközlések összegyűjtésére.

A kéziratok hagyatékából előkerült versek

A kéziratok Reviczky-hagyaték erősen szétzilálódott, és többfelől kellett összegyűjteni. Reviczky halálakor az Üllői úti klinikán utána maradt és a lakásán összegyűjtött kéziratok Reviczky-hagyaték a Petőfi Társaság birtokába került. Kiss József szállította el a Társasághoz, melyben a korabeli híradás szerint: „számos kiadatlan versen kívül egy teljesen befejezett vigjáték is van.” [Alföld 1889. július 13. 159. sz. 3. – Állítólag a *Vetélkedő szerelem* (máshol *Vitázó szerelem*) címet szánta neki Reviczky. (A töredék kézírata: OSZKKt. Analekta 3232. – Koroda megjelentette: *Magyar Szalon* 1889. XII. köt. 279–290.) A hagyatékban egyébként még más, befejezet-

len és töredékes művek is voltak, például *Grilli* című darabja (OSZKKt. Quart. Hung. 2610.), verskéziratok, személyi anyagok stb. – Tamás Ervin szerint viszont a kórházi hagyatékban az elkészült *Alarc alól* című egyfelvonásos színművet és Grillparzer *Sappho* című drámája egy felvonásának fordítását találták. (*Pesti Hírlap* 1928. december 30.) Ezek máig lappanganak.] Mindenesetre a halottas házból a Petőfi Társaság részéről Kiss József járt, s ő vette magához Reviczky hátrahagyott írásait vagy annak egy részét. A kéziratokat Kiss József – mint a Petőfi Társaság vezetője – nyilvánvalóan végigolvasta, mert *A Hét*-ben közölt is belőle. Ezt követően a hagyaték sorsáról keveset tudunk, de a korabeli, itt-ott elejtett félmondatokból egyértelművé vált, hogy az anyag fokozatosan átkerült Reviczky unokatestvére, jó barátja, Koroda Pál birtokába. Nem tudni, Koroda vajon keresett-e valami hivatalos felhatalmazást is ehhez (hiszen jogosan hivatkozhatott arra, hogy Reviczky legközelebbi vér szerinti hozzátartozója), vagy csak később – mint a Petőfi Társaság vezető tisztségviselője – a Reviczky-hagyaték gondozása és sorozatos kiadása ürügyén kölcsönözte haza a kéziratokat. Láthatóan fogalma sem volt azonban arról, hogy a Reviczky-versek – főként az 1870-es évek versei – egy részének több variánsa is elkészült; kiadásában ugyanazt a változatot hozta (nemegyszer rontott vagy továbbrontott változatban). Mindenesetre a Reviczky-hagyaték – akkor már mint a Koroda-hagyaték egy része – 1933-ban került be állami közgyűjteménybe, Koroda Pál fia, Koroda Miklós jóvoltából. Májig nem sikerült azonban megfejtetem, hogy miért kellett kétféle választani a bizonyíthatóan egybetartozó anyagot. A kettészedett hagyaték egyik része az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába, másik fele a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába került, de ma már kideríthetetlen, hogy a múzeumba honnan (valószínűleg a Petőfi-házból) érkeztetett. Mivel mindkettőben található vers, levelezés- és töredékes kéziratanyag is, s nemegyszer egyes összetartozó oldalak is külön kerültek, a szétválogatás szempontjait még csak körvonalazni sem sikerült.

Emellett Reviczky több mint húsz versének kézírata az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában található, mivel ezeket a verseit 1875-ben elküldte Arany Jánosnak, aki akkoriban az Akadémia főtitkári székében ült. Reviczky és az új költőnemzedék vitathatatlanul Aranyt tartotta a magyar költők legnagyobbikának, s lírai munkásságukban – rövidebb-hosszabb ideig – egyikük sem tudta kivonni magát hatása alól. Arany poétai megítélésükkor őket azonban elsősorban az életmű más területeinek produktumai izgatták, mint az Akadémia köré gyülekezett író-társakat. Bár a kérdés vizsgálata még hosszas tanulmányozást igényel, nyilvánvaló, hogy a nemzedékben csalódást kelthetett, hogy a mindennapi életben nemigen számíthattak arra, hogy Arany valamely látványos gesztussal, ahogyan tette azt vele annak idején Petőfi levele, beemeli őket a magyar irodalomba.

Könnyen elképzelhető, hogy vidéki vagy mára a határon túlra került levél- és kéziratanyagában lappang még Reviczky-kézirat, hiszen barátait – főleg az első verseskötete megjelenéséig – gyakran ajándékozta meg egy-egy versével. A Reviczky halála után megsűrűsödő baráti emlékezések és az asztalfiókokból előkerülő, publikált versközlések bizonyítják, hogy levelezőtársai birtokában szép számmal lehettek autográf Reviczky-írások. A folyóiratközlések autográf versei

viszont nagyrészt elvesztek, hiszen a folyóiratok többségének a szerkesztőségi iratanyaga eltűnt és szétszóródott (már ha az iratokat összegyűjtötték egyáltalán).

Ma 143 Reviczky-vers 153 kézirata ismeretes, s ez a mennyiség közel kétszerese a legutóbbi Reviczky-verskiadás idején ismerteknek.

Az eddigi kötetkiadások

Reviczky Gyula vitathatatlanul egyike a 20. században leginkább ismert és olvasott 19. század végi költőknek. Verseinek számos edícióját ismerjük. Az, hogy Reviczky neve és versszövegeinek nagy része nem kallódott el, mint kortársai közül sokaké, nagyrészt *Koroda Pál* érdeme. A sok kiadást megért szövegközlések alapján könnyen hihetjük, hogy a Reviczky-szövegeket alaposan ismerjük. A korábbi Reviczky-kiadásokon végigtekintve gondolhatnánk: az a tény, hogy a Reviczky halálát követő másfél évtizedben szinte egymást érték a Reviczky-kötetek (1895-ben, 1900-ban, 1904-ben, 1908-ban, 1911-ben az Athenaeumnál, 1902-ben pedig a Franklinnál), mindenképp megnyugtató, a szövegek modern szövegkiadása pedig gyerekjáték. Ez a vélekedés – láthatóan – jó néhány későbbi szövegkiadó éberségét el is altatta.

A Koroda-féle, egymást követő kiadásokat forgatva viszont egyre inkább úgy fest a dolog, hogy a sajtó alá rendező – a Reviczky-szövegekkel bíbelődve – mind jobban érteni vélte a szerző szándékait. Úgy is tűnhet, hogy esetenként akár értőbben is nyúlt a szövegekhez, mint maga Reviczky, és az edíciókban egyre nagyobb mértékben helyet kértek saját költői ambíciói is. *Koroda* először is megváltoztatta Reviczky kötetbeosztását, verseket emelt ki, illetve toldott be a Reviczky szabta ciklusokból-ciklusokba, új ciklusokat szerkesztett, saját személyes emlékei nyomán állította fel a versek megírásának sorrendjét (pontosan nem jelölve meg a megírás idejét), kötetben addig meg nem jelent verseket gereblyézett elő fel nem tüntetett forrásokból, s adta ki őket nem szunnyadó lelkesedéssel, de csapnivaló szövegkiadói figyelemmel. Vehemens, de ósdilettáns kiadói tevékenysége bár Reviczkyt az egyik legelérhetőbb és legkevésbé elfeledett költővé avatta a 20. század első harmadában, de ennek az lett az ára, hogy a Reviczky-filológiát olyan nehéz helyzetbe hozta, hogy éveket igénylő munkával lehetett csak eligazodni a különféle szövegekben. Szövegkiadói munkájának hibáiról fáradtságos – és valójában értelmetlen –, hosszadalmas felsorolásban lehetne csak számot adni. Munkálatai nyomán (amihez hozzájárult persze a korabeli jóval lazább és szabályozás nélküli szövegkiadói gyakorlat is) tulajdonképpen saját kiadásai sem egyeznek egymással. Nemesgyszer gátlás nélkül modernizálta Reviczky helyesírását (a legkürívőbb, hogy egyes kiadásaiban egyszerűsítette és törölte Reviczky elvi alapokon is alátámasztottan választott *cz*-jeit), belenyúlt a központosítás, az ékezethasználát, a helyesírás stb. kérdéseibe, de úgy, hogy szövegkiadói tevékenységében nehezen fedezhető fel a koncepciózusság, az átgondoltság igénye, s gyakorlata következetesnek még véletlenül sem mondható.

Mikor Koroda halála után *Kozocsa Sándor* (*Reviczky válogatott művei*. Kiad. Kozocsa Sándor. Bp., 1942.) és *Paku Imre* (*Reviczky összegyűjtött művei*. Kiad. Paku

Imre. Bp., 1944.) végre irodalomörténeti-filológusi-szerkesztői hozzáértéssel nyúltak a Reviczky-szövegekhez, közbeszólt a háború, s ez elegendő indokul szolgált ahhoz, hogy a Reviczky-kiadások alapjául megint ne a meglévő kéziratokot s a korabeli folyóirat- és lapközléseket vegyék elő. Továbbra is a Koroda-féle szövegközléseket foltozgatták, javították (nemesgyszer rontották) tovább. Paku Imre az általa összeállított, az addigi legbővebb kiadásban visszaállította Reviczky életében megjelent két kötetének eredeti ciklusbeosztását, és az addigi legbővebb verskiadást állította össze. A szövegek publikálásánál erőteljesen élt az egyszerűsítéssel (a *cz*-ket *c*-kre változtatta, a vonatkozó névmások tagjait egybeírta), de szövegkiadóként rengeteg apró hibát ejtett: a címeket rövidítve közölte, az aposztrófós alakokból törölte a rövidítés jelét, belejavított – sokszor a ritmus megváltoztatásával – a magánhangzók hosszúságába, és egyes szavak helyesírását önmön korának helyesírásához igazította, a központosítást erőteljesen javította. Pakunál egyébként bizonyíthatóan lehettek (és maradhattak) mára már elveszett Reviczky-kéziratok.

A háborús veszteségeket *Komlós Aladár* próbálta meg oly módon feledtetni, hogy igazán nekifogott rendet vágni a Reviczky-versekben. 1955-ös Reviczky-kismonográfiája függelékében hatalmas munkáról tanúskodó versregisztert tett közzé, melyben főként az első megjelenéseket és az addig föl nem vett versek listáját adta. A többoldalas lista ellenőrzésekor azonban kiderült, hogy ő sem vette föl (és nemesgyszer föl sem tüntette) a vélhetően általa is látott német nyelvű Reviczky-verseket, s könyvében ügyes módszerekkel próbálta meg elkendőzni, de legalábbis elhallgatással finomítani például a két nyelvű költő vagy a kozmopolita-vita kérdését. Ezért persze nyilvánvalóan az ötvenes évek politikai helyzete a felelős. A lista egyébként számos tévedést, felcserélődést és elírást tartalmazott, több tétellel azonosítása-tisztítása pedig roppant munkát jelentett. Komlós Aladár legfőbb tévedései azonban onnan eredeztethetőek, hogy a Koroda által nem publikált, fel nem gyűjtött verseket pusztán címük szerint, s nem a versszövegek egybevetésével kereste, így a Paku által megváltoztatott című versek beazonosításánál ismeretlen versnek hitt nem egy már ismert és közölt költeményt (például *A világon te a legkedvesebb vagy; Vakulj, magyar; Etikett*), valamint nem fedezte föl, hogy ugyanazon cím alatt egészen más versek vagy rendkívül nagy eltérést mutató versvariánsok rejthőknek.

A Koroda-féle kiadás javításait tartalmazó, de a versekből csak válogatást nyújtó Komlós-féle Reviczky-kiadás *Németh G. Béla* (*Reviczky Gyula. Versek és műfordítások*. I–II. köt. Kiad. Németh G. Béla. Bp., 1969.) dolgozott tovább, aki – mint szövegkiadó – a Reviczky összeállította kötetbéli versek esetében megtartotta ugyan az eredetileg Reviczky kiszabta versciklusokba rendezett költemények sorrendjét, a kötetben meg nem jelent versek esetében pedig kronologikusan osztotta be a verseket, de – mivel szerinte legalábbis Reviczky „nem volt következetes a helyesírásban”, valamint „nemtörődöm” volt – döntéseiben nemesgyszer kifogásolható modernizálási és helyesírási egyszerűsítő eljárásával sokszor a választható lehetőségek közül a rosszabb mellett döntött, legyen szó akár központosításról vagy ékezetelésről, akár az értelemzavaró és továbbbörökített elírásokról. Az általa is látott német nyelvű verseket – esztétikai értéktelenségükre és gyenge

színvonalukra hivatkozva – kihagyta mind az 1969-es, mind az 1989-es összes Reviczky-vers kiadásából – mint azt a *Német nyelvű versek...* fejezet bevezetőjében idézem. A teljes körű, módszeres levél- és irattári kutatómunkára és felgyűjtésre tehát ekkor sem került sor. A korabeli újság- és hírlapközlések Reviczky-publikációinak szisztematikus összegyűjtésére láthatóan történtek ugyan kísérletek, mégsem valósultak meg, holott Németh G. Béla azt írta, hogy kötete – egy „hevesen antiszemita irányzatú” költemény kivételével (*Eszter legendája*) – Reviczky minden magyar nyelvű versét tartalmazza, még azokat az autográf darabokat is, amelyeknek versszerű részegysége maradt fenn. Ezzel szemben még a könnyedén fellelhető kéziratos anyagból sem adta közre a versek nagy részét, a Paku-kiadásnak pedig két verse (*Semper idem, Aratás*) – indoklás nélkül – nem került be Németh G. Béla kiadásába, valamint a Komlós-féle lista és a szakirodalom addigi hozadéka sem növelték a kiadott szövegek mennyiségét. Ráadásul számos keregett (és az OSZK-ban fellelhető) folyóiratról – helytelenül – úgy tudta, hogy nem található meg hazai könyvtárakban. Sok verset Németh G. Béla igyekezett datálni (egy részét sajnos rosszul), ám jegyzetek – népszerű kiadás lévén – egyáltalán nem születtek a versekhez.

A legutóbb kiadott Reviczky-verskötettel – S. Varga Pál (*Reviczky Gyula összes költeményei*. Kiad. S. Varga Pál. Bp., 1996.) szerkesztésében – minden eddiginél teljesebb kiadás született. A kötet 441 címmel ellátott költeményt és 36 műfordítást adott közre. (Mivel egy cím alatt sokszor több részből álló költemény található, illetve bizonyos ciklusokban az egyes versek nem kaptak önálló címet, a versek összeszámlálása eltérő eredményeket adhat.) A kiadás leginkább a Németh G. Béla-féle anyagra támaszkodott. A szövegközlés csak kivételesen történt kéziratról, mert S. Varga még csupán 80 vers kézirátának a létezéséről tudott, s ezek többsége már addig is ismert volt. A kötet – nagyon helyesen – teljes mértékben visszaállította az *Ifjúságom* és a *Magány* című kötet szerinti ciklustagolást, de helytelenül javította a nyilvánvaló hibának vélt *Emma*-ciklus számozását. (Reviczky ugyanis kihagyta az *Ifjúságomból* az *Emma*-ciklus bizonyos darabjait.) A Reviczky életében saját verskötetben meg nem jelent költemények, azaz a *Hátrahagyott versek* esetében – véleményem szerint indokolatlanul kiemelve – megtartotta a Koroda által kronologikus rendbe (?) igazított *A halál előtt* című ciklust. De a többi, kötetben meg nem jelent vers esetében – a Németh G. Béla összeállította kötetekhez hasonlóan – ő sem követte Koroda vitatható és sok helyütt ellenőrizhetetlen szerkesztői elvét, aki ezeket a különböző időben született verseket a saját elképzelése szerinti tematikus ciklusokba foglalta, hanem S. Varga is az általa helyesnek vélt kronologikus rendbe állítva közölte őket. Kéziratról (amelynek OSZK-beli jelzet-számai véletlenül felcserélődtek: a helyes Fol. Hung. 1858 helyett 1585 szerepel) emelte be Reviczky három költeményét (*Lázban, Jegyések, A jó lelkipásztor*) és két műfordítását (Bürger két epigrammája), valamint folyóiratokból gyűjtötte fel három verscím alatt négy versét (*Előre tudtam..., Eszter legendája, Lepkeszárnyak I-II.*), köztük tehát a „káros eszmeiségű”, antiszemita ízű *Eszter legendáját* is. S. Varga ugyanis úgy véli, Reviczky „egy rövid időre bedőlt az antiszemita propagandának”, s Komlós Aladár tette helyére a verset, aki szerint „nem faji, hanem vallási intolerancia vezérelte” Reviczkyt. Emellett Paulovics 1910-es Reviczky-monográ-

fiájából egy német nyelvű költeményét vette át kötetébe (*Selbstmörder*), de a többi német nyelvű verset nem találta. Hite szerint minden olyan lírai és verses elbeszélői szöveget közölt, amely „a költőre vonatkozó szakirodalom alapján honi forrásokban hozzáférhető”, és „nem maradtak ki a kéziratban maradt s kevésbé igényes versek sem, sőt a legkisebb – költői szöveggént értelmezhető – töredék sem”. S. Varga Pál a szövegeket – mivel népszerű kiadást készített – erősen modernizálta, de helytállóan állapította meg, hogy Reviczky „ritkán volt következetlen a magánhangzók hosszúságának versmérték szerinti alakításában”, és ennek megfelelően a magánhangzók hosszúsága tekintetében sok helyen visszaállította a helyes változatot, rosszul választott viszont a sorközi központozás utáni kis- vagy nagybetűs írásmódú alakok közül.

A MOSTANI KIADÁS

Kérdés tehát, vajon milyen kiadás ígérhető most – mindezek után?

Talán bukkannak még fel lappangó Reviczky-írások. Meglehet, új szövegközlésre talál valaki. Egyetlen dolog azonban biztos: az eddigi legteljesebb és legbővebb s az eddigieknél kevésbé modernizált írásmódú verskiadást tartjuk a kezünkben.

Óvakodnék azonban bármiféle „nem maradtak ki...” és „az összes fellelhető...” kezdetű kijelentéstől. Nyilvánvaló ugyanis, hogy kerülhetnek még elő Reviczky-versközlések vagy akár eddig ismeretlen versek. (Magam sem fejeztem be a lapok átnézését.) Mindössze annyit állíthatok, hogy a mintegy 250 folyóirat átnézése után **133** eddig ismeretlen Reviczky-vers (ebből **13** közös cím alatt) kötetben és egymás mellett itt olvasható először. (A kéziratos és a nyomtatott források, valamint a végigolvasott, végignézett sajtóanyag teljes listáját a függelékben közlöm, amely – reményeim szerint – nagyon megkönnyíti a további kutatók dolgát.)

Mint már szóltam róla, a szövegek közlésénél kevésbé éltem a modernizálás eszközeivel (részletezést és indokaimat a Jegyzeteket bevezető tanulmányban taglalom). A kétséges és nehezebben eldönthető verstani kérdésekben a metrum szabályait hívtam segítségül, hiszen Reviczky meglehetősen biztonsággal tartotta be a verslábak megszabta hosszúságot. Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy – mivel a jegyzeteket (néhány kivétellel) a versszakok és a sorok számozásával jelöltem – a főszövegben az oldal határa egyben a versszak határa is. Azokban a ritka esetekben, ahol az oldalon szereplő utolsó sor egyben nem számít versszakhatárnak, a sor végére szögletes zárójelben a következő jel került: [❖]. Terjedelmi okok miatt igen szűkre szabtam a szakirodalmi hivatkozások mennyiségét, s csak a legfontosabb esetekben említettem meg azokat az utalásokat, amelyek az egyes versekre vonatkoznak (például az ismeretlen versekre való jelzéseket tartalmazó közlemények mindenhol szerepelnek). Míg a Reviczky korabeli, meglehetősen szűk körű Reviczky-recepció többnyire megjelenik a magyarázatokban, addig a 20. századi recepciótörténet kevésbé. Ennek érdekesebb állomásairól – például a *Nyugat* Reviczky-értékeléséről – egy párhuzamosan készülő kismonográfia egyik fejezetében szeretnék majd összefoglalóan írni (például Babits Reviczky-

értékeléséről). A függelékben Reviczky kéziratos feljegyzései, a csak címről ismert verseinek és fordításainak, illetve műfordításainak listája, a kétes szerzőségű versek adatai szerepelnek, valamint itt olvashatók azok a mutatók, amelyek – remélhetőleg – megkönnyítik a kötetnek és főként újdonságainak használatát, valamint segíthetik a korszak kérdéseinek további kutatásait.

Az itt először olvasható újdonságok nagy része korai vers vagy valamely ismert vers olyan változata, amely nyugodt szívvel minősíthető új költeménynek. Most először olvashatók nagyobb számban német nyelvű versei, amelyek ismeretében könnyebben dönthetünk arról, vajon milyen német költő lehetett volna Reviczkyból. De általánosságban is: a versmagyarázatok írása kapcsán Reviczky igen rövid, mégis sok helyütt eléggé homályban hagyott életéről számos új adalék vagy kiigazítani való adat derült ki. Bár a versmagyarázatokban – szétszabdalva – benn rejtőzködik szinte egy teljes Reviczky-biográfia, a közeli jövőben szükséges lenne egy Reviczky-életrajz kiadása. Azoknak a válaszoknak a részletes és kimerítő magyarázata, amelyeket Reviczky nemzedéke a kor és az egykori irodalmi élet alapvető kérdéseire adott (gondolok itt a kormeghatározóvá váló kozmopolita-vitára, az Arany Jánoshoz való viszonyra és a mai irodalomértelmezéshez és -értékeléshez jóval közelebb álló Arany-kép kialakulására, a buddhizmus és a századvégi vulgárbuddhizmus divatjára, a darwinizmus és a naturalizmus, elsősorban Zola értékelésére, az irodalmi ízlésváltás folyamatára, az európai és a magyar hatás- és eszmetörténeti párhuzamosságokra stb., valamint a korabeli történeti helyzetből fakadó kérdésekre: a pártharcok és viaskodások ügyére, az újkonzervatív arisztokrata törekvésekre, az antiszemita mozgalom előretörésére, a munkásmozgalmi mozgolódások radikalizálódására, Magyarország Monarchia-beli szerepének mérlegelésére, a nemzetiségekkel való kapcsolatokra, a nemzeti érzés mibenlétére és szükségességére stb. vagy a kor irodalomszociológiai átrendeződésének számos elemére: az irodalmi érdeksoportosulások hálózatára (benne a felvidéki és a pozsonyi iskolából induló írókör térnyerésére), az átalakuló irodalmi intézményhálózat kialakulására, a megváltozóban lévő írólétre stb.), e kötetnek nem lehet feladata, csupán utalásokra vagy rövid kitekintésekre vállalkozhat. Hasonlóképp kimaradt bővebb és elemző értékelése a Reviczky személyéhez és művészetéhez jobban köthető irodalmi-filozófiai-esztétikai-művészeti-poétikai (stb.) kérdéseknek is. A lételméleti és filozofikus gondolatoknak a költészetbe emelése, Reviczky fiatalkori próbálkozásai a népies költészet területén, a zsenikultuszról vallott nézetei, humorelmélete, sajátos katolicizmusa, egyéni értelmezése az irodalmi kritikairás (benne a színikritika) elméleti gondjairól, a műfordításról, a filozofikus esszéírásról vallott elképzelései, a Wagner-kultuszhoz való viszonya stb. itt csak röviden, egyes kérdésekben pedig csupán villanásszerűen merülnek föl; ezek alaposabb bemutatása és értelmezése egy műfajában igen eltérő monográfiába kívánkozik.

Reviczky teljes életművének ismeretében világosan kirajzolódik, hogy a kényeszerűségből vállalt autodidakta tanulás ideje alatt – tehát elsősorban korai munkáinak születése környékén – mely költők és írók munkássága és művészetét fogta meg igazán, és hogy mely világirodalmi gondolkodók és írók voltak rá a legnagyobb hatással (Jean Paul, Renan, Victor Hugo, Heine, Goethe, Byron, Shakes-

peare, Lenau, Petőfi, és legfőképp pedig Arany és talán Schopenhauer) – vagy éppen kik voltak azok, akik taszították (mint például Zola). Nemigen vitatható, hogy sokszor erőltetettnek hat a hozzá közel álló filozofikus elmélkedés, vagy kicsit unalmasnak, sőt utánérzésnek minősíthetjük világfájdalmas hangulatköltészetét, nemegyszer hiányoljuk gondolataiból az igazi eredetiséget. Munkásságában kimutatható a magyar elődökkel és – talán meglepő lehet ez – a magyar népköltészeti hagyományokkal, továbbá a népies költészettel való rokonsága. Előfordulhat, hogy néhol (főként korai tanulmányaiban) kifejezetten bosszant fennhéjázó okoskodása és átlátszó sznobizmusa. De – mint minden egyéb dologban – itt is óvatosságra és megértésre kell inteni magunkat. Hiszen nem feledhető, hogy a nagy elődök és a hősi múlt példái kellettek és adtak erőt ahhoz, hogy ez a nagyon szerencsétlen sorsú és roppant magányos ember mégse kallódjon el a földi lét pokoli nyomorúságban, hogy megteremtse önképét, és elhiggye, Isten költőnek – és csakis annak – teremtette. Hogy egyedüllétét ne kibírhatatlan tehernek, hanem kiválasztottságnak legyen képes érezni.

„Egyszóval, a szöveg nagyon kompromittáló” – írta Mikszáth Kálmán. Valóban, csak rajtunk áll, hogy bennünket, szövegkiadókat kompromittál-e. De azt is Mikszáthtól tudjuk, hogy: „Aki a kicsinységekből épít mozaikszerűen, éppen olyan nagy lehet, mint a zseni, mert nagy emberek mértéke – alkotásaik. Az az egy azonban bizonyos, hogy aki a kicsinységekből épít, annak nem szabad azokat kicsinyleni; az egyes tégladarabokat, a homokszemeket is tekintetbe kell vennie.”

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kötet munkálatai alatt nagyon sok és sokféle segítséget kaptam, amelyet nem győzök eléggé megköszönni.

Ságvári György (*Jehova*), Urbán László (*Ablakomra ráhajlik a szomorufűz lombja, Elhervad az a fű, Enyészet, Hangulat*), Vörös Boldizsár (*Az önzés*) és Scherffel Gusztáv (*Tempi passati 2.*) önzetlenül kínálták föl az általuk talált, eddig ismeretlen megnevezett verseket a kötet számára.

Schein Gábor Reviczky *Herbst* című versének műfordításával ajándékozta meg a kötetet.

Deák Ágnes, Ujváry Gábor, Zakar Péter és leginkább Németh Katalin segített a német nyelvű versek ki- és összeolvasásában, javításában és ellenőrzésében, valamint értelmezésében, amelyeknek magyar fordításában Kékesi Katalin volt segítségemre.

Az antik utalások megfejtésében több esetben Takács László segített.

Dávidházi Péter egy finom utalása ébresztett rá a már elkészült kézirat stílárís javításának szükségességére.

Erdész Ádám (Békés megyei Levéltár, Gyula) a kéziratos Márki Sándor-naplónak, Lengyel András (Móra Ferenc Múzeum, Szeged) Sz. Szigethy Vilmosnak az Emma-szerelemre vonatkozó adatokkal teli levélközléseket közreadó kefele-nyomatának, Monok István (OSZK) a szegedi kéziratos Márki-hagyatéknak a tanulmányozását tették lehetővé. Kiss József Mihály (ELTE Kézirattára) Komjáthy Jenő bölcsészkar hallgatói viszonyára kutatott ki értékes adatokat. Szilágyi Márton hívta fel a figyelmemet a Márki-naplóra, és ő ellenőrizte Berlinben a *Berliner Magazine* magyar tárgyú közleményeit.

*

Koncepcionális kérdésekben, a korszak és Reviczky értékelését, valamint a kötet felépítését, szerkezetét érintő döntésekben folyamatos szakmai segítséget kaptam Ajkay Alinkától, Csorba Lászlótól, Fábri Annától, Jankovics Józseftől, Kecskeméti Gábortól, Szilágyi Mártontól, Ujváry Gábortól, Welker Árpádtól s leginkább gondos opponensemától, Fried István professzor úrtól, valamint Kerényi Ferentől, aki a munka másik opponense, majd a kötet fáradhatatlan lektora volt.

Óriási segítséget kaptam a PIM Kézirattárának és Könyvtárának munkatársaitól (elsősorban Varga Katalintól), az OSZK Kézirattárának dolgozóitól (leginkább Maurer Zsuzsától), az OSZK Olvasószolgálatának és mindenekelőtt Mikrofilmtárának munkatársaitól (főként Scherffel Gusztávtól), akik minden lehetséges módon igyekeztek megkönnyíteni és meggyorsítani munkámat.

Hálás vagyok, hogy a PhD-képzést Szajbély Mihály vezetésével a Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Tanszékén végezhettem el, s szintúgy köszönöm

munkahelyem, az MTA Irodalomtudományi Intézetének, valamint kiadómnak, Láng Józsefnek minden emberi és szakmai támogatását.

Korántsem utolsósorban pedig köszönöm szüleimnek, családomnak és barátaimnak mindazt a segítséget, amelyet talán sohasem leszek képes viszonzani.

CSÁSZTVAY TÜNDE